אתר מתקופת הברזל בח׳ירבת אום אל־בקר (נחל אדוריים)

פרחיה נחשוני וסבטלנה טליס

ח׳ירבת אום אל־בקר היא תל הנמצא על גבעה מצפון לנחל אדוריים, כ־7 ק״מ מדרום־מערב לתל לכיש וכ־8 ק״מ מדרום־מזרח לתל אל־חסי (נ״צ רי״ח 1801/6042, רי״י 1301/1104; איור 1). האתר נסקר בסקר מפת לכיש (דגן תשנ״ב:118–119), ותועדו בו שרידים מתקופת הברונזה המאוחרת, מתקופת הברזל 2 ומהתקופות הפרסית, ההלניסטית, הרומית, הביזנטית, האסלאמית הקדומה והעות׳מאנית. החפירה במקום נערכה לקראת סלילת כביש 6 ממזרח לתל.[1]

החפירה

שטח החפירה ממוקם בשולי המדרון המזרחי של האתר, המשתפל אל עבר יובל קצר של נחל אדוריים. במרבית השטח סלע האם קרוב לפני השטח, ולפעמים הוא חשוף. נחפרו שני שטחים: שטח A בצפון ושטח B בדרום. בשטח A לא אותרו שרידי בנייה. בשטח B התגלו שרידי מבנים ורצפות מתקופת הברזל. השרידים התגלו בעומק סנטימטרים ספורים מתחת לפני השטח, וההשתמרות הדלה היא תוצאה של עיבוד חקלאי וסחף במדרון. בדרום שטח B נמצאו שרידים דלים מתקופת הברונזה הקדומה.

שטח A (תכניות 1, 2)

נתגלו שתי מערות טבעיות. פתחי המערות פונים מזרחה (L111, L113) אל עבר היובל התוחם את התל. לא נמצאו שרידי בנייה או עדויות לשימוש במערות.

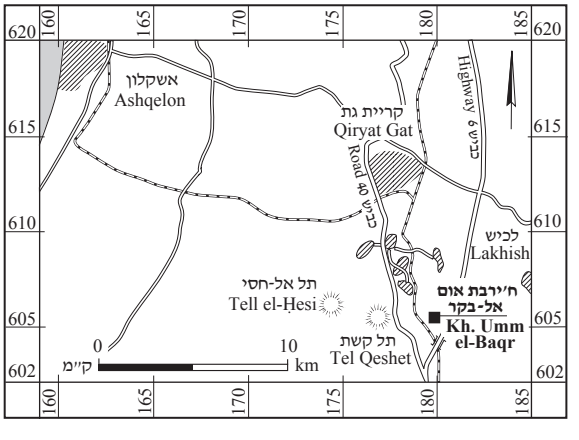

איור 1. מפת איתור.

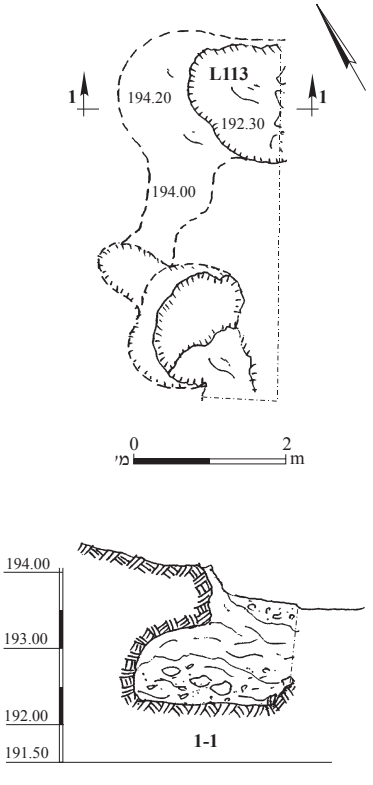

תכנית 1. המערה בשטח A (L113), תכנית וחתך.

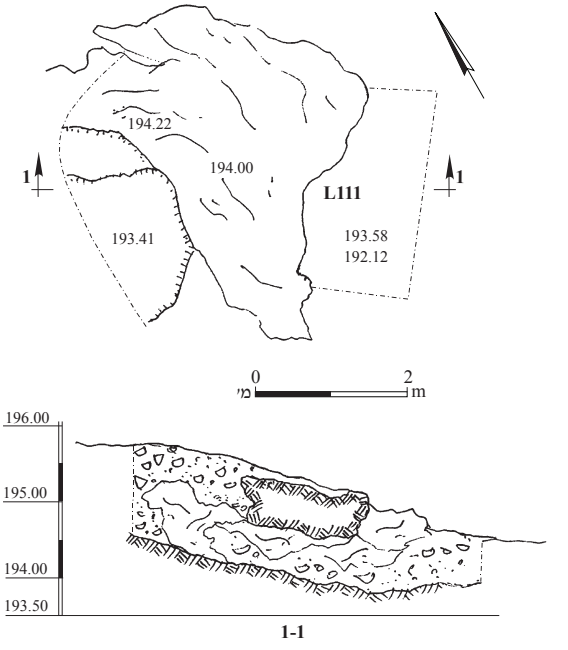

תכנית 2. המערה בשטח A (L111), תכנית וחתך.

שטח B (תכנית 3)

בשטח זה התגלו שרידי בנייה של לפחות שני מבנים (1 ו־2) מסוף תקופת הברזל 1 – ראשית תקופת הברזל 2. בדרום השטח נחשף בור, ובו שרידים מתקופת הברונזה הקדומה.

תקופת הברונזה הקדומה

בשרידים המעטים מתקופה זו בור שתכניתו אינה סדורה. בתחתית הבור נמצאו שרידי מתקן בנוי מאבנים (L254).

תקופת הברזל

מבנה 1 (תכניות 3, 4; איור 2). ממבנה זה השתמר חדר אחד בלבד (3.2 × 2.3 מ׳), התחום בשלושה קירות: W22 במזרח, W23 במערב ו־W24 בדרום. קירות אלו (0.7 מ׳ רוחב) בנויים בחלקם על הסלע הטבעי ובחלקם על מילוי של אדמה מעורבת באבנים קטנות; הם השתמרו לגובה נדבך אחד (0.10–0.26 מ׳ גובה). הקירות בנויים משתי שורות

איור 2. שטח B, מבנה 1 וסביבתו, מבט למזרח.

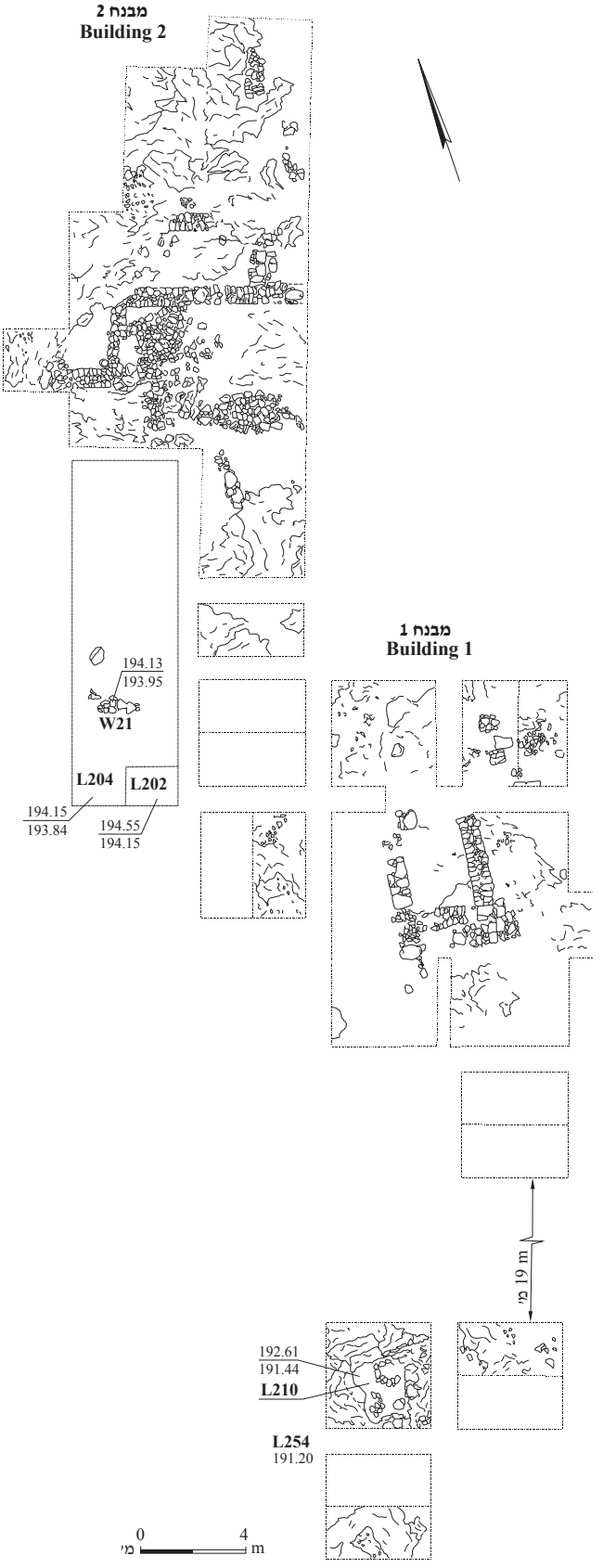
מבנה 2
Building 2
מבנה 1
Building 1
194.13
193.95
W21
L204
L202
194.15
193.84
194.55
194.15
19 m מ'
192.61
191.44
L210
L254
191.20
0
4
מ'
m

תכנית 3. שטח B.

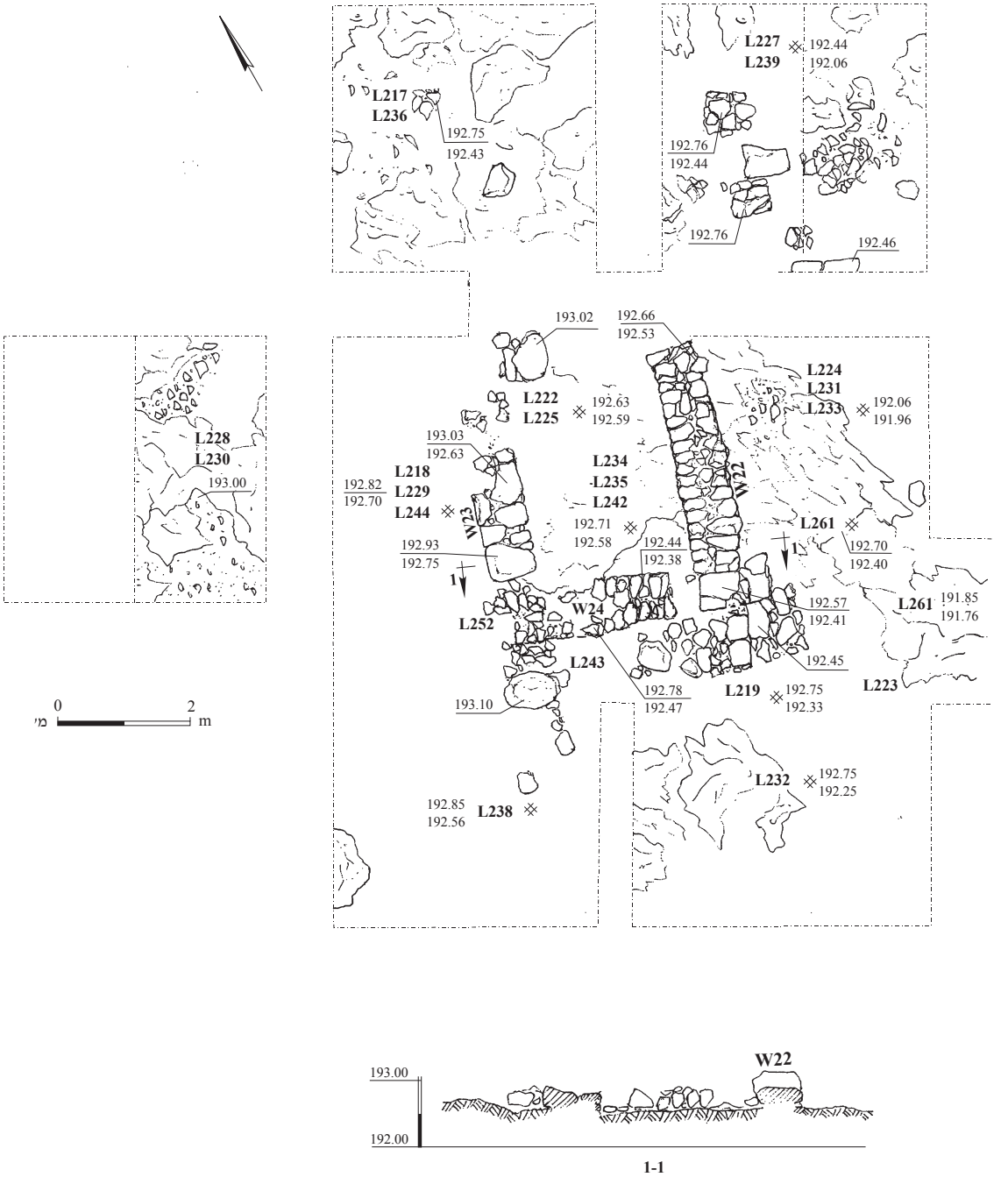

תכנית 4. שטח B, מבנה 1, תכנית וחתך.

של אבני שדה וביניהן מילוי של אבנים קטנות. מתחת למפולת אבנים (L225, L235) נחשפה רצפת עפר מהודק (L242), המושתתת על הסלע. מצפון למבנה התגלו שרידי בנייה דלים (L239). מדרום למבנה וממזרח לו נמצאו קטעי רצפות עפר כבוש (L233, L243, L219), שהונחו ישירות על הסלע ועל מילוי אדמה.

מבנה 2 (תכניות 3, 5; איור 3). כ־10 מ׳ מצפון למבנה 1 התגלה מבנה ששטחו 10 × 20 מ׳. במבנה חצר מרוצפת (10) ושלושה חדרים (11, 12 ו־13). סגנון הבנייה של הקירות דומה לזה שבמבנה 1: שתי שורות של אבני שדה שביניהן מילוי של אבנים קטנות. רוב הקירות (0.6–0.7 מ׳ רוחב) השתמרו לגובה נדבך אחד, פרט לשניים (W29 ו־W32) שהשתמרו לגובה שני נדבכים. רצפות העפר המהודק של מבנה זה הונחו על הסלע, ובמקומות שבהם הסלע היה גבוה, הוא פולס ושימש כנראה חלק מהרצפה.

חצר 10 (5 × 7 מ׳): החצר תחומה במערב בקיר W29 (0.4 מ׳ גובה) ובצפון בקיר W26 (0.15 מ׳ גובה השתמרות). ייתכן, שבקיר המערבי (W29/W32) היה פתח שהוביל לחדר 11 (להלן). בשלב מאוחר נחסם הפתח מסיבה שאינה ברורה. מתחת למפולת אבנים (L282) נתגלו שרידים מקוטעים מריצוף חלוקים (L258, L274).

חדר 11: ממערב לחצר נתגלה חדר 11, שממנו השתמרה הפינה הדרומית־המזרחית (2.5 × 2.5 מ׳). הוא תחום בדרום בקיר W25 (0.1–0.2 מ׳ גובה השתמרות) ובמזרח, בקיר W29/W32. הרצפה (L253) היא רצפת עפר מהודק בשילוב קטעים מפולסים של הסלע. על הרצפה, בפינה שבין קירות W25 ו־W32, נמצא טבון. מתחת לרצפה זו התגלה מפלס חיים שקדם למבנה (L279).

חדר 12 (2.1 × 5.0 מ׳): החדר נמצא מצפון לחצר 10, והוא תחום מדרום בקיר W26, ממזרח בקיר W28 (0.10–0.17 מ׳ גובה השתמרות) ומצפון בקיר W30 (0.15 מ׳ גובה השתמרות). בחדר נמצאה רצפת עפר (L264) ועליה שלוש אבני ריצוף, כנראה שלא באתרן, ולכן אין לדעת אם החדר היה מרוצף. ייתכן שבקיר 28 היה פתח ששימש מעבר בין חדר 12 לחדר 13 (להלן).

איור 3. שטח B, מבנה 2, מבט למזרח.

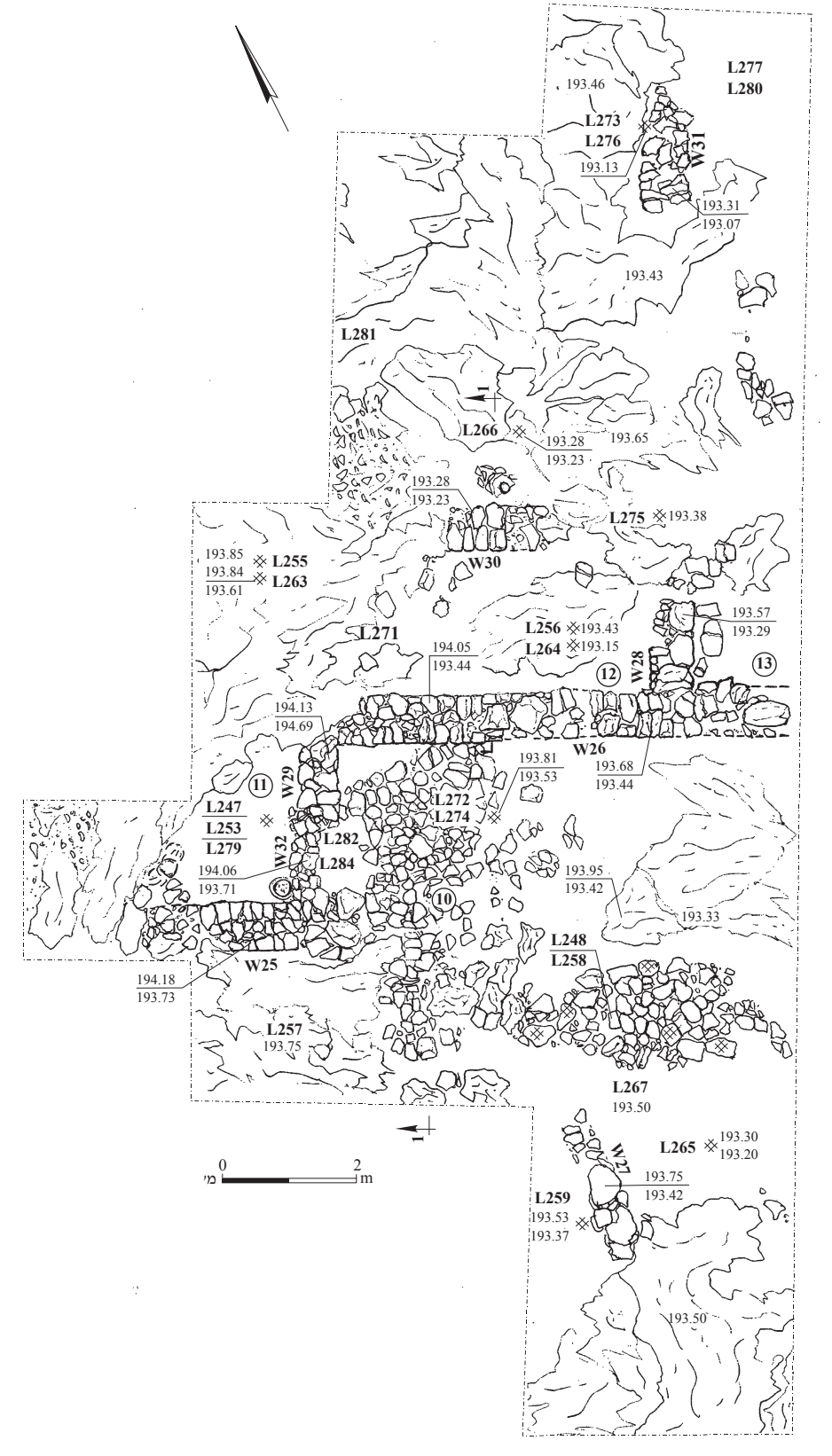

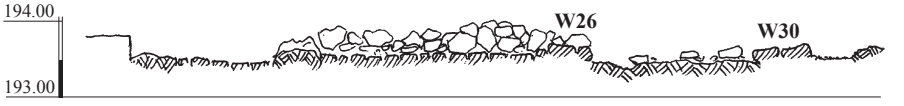

1-1

תכנית 5. שטח B, מבנה 2, תכנית וחתך.

חדר 13: החדר נמצא ממזרח לחדר 12, והשתמר רק בחלקו הדרומי־המערבי (2.1 × 1.7 מ׳). הוא תחום מדרום בקיר W26 וממערב, בקיר W28.

במרחק 7 מ׳ מצפון למבנה 2 התגלה קטע מקיר W31 (1.1 מ׳ אורך, 0.77 מ׳ רוחב, 0.24 מ׳ גובה השתמרות). הקיר בנוי על מילוי של אדמה בין סלעים, וממערב לו נמצאה רצפת עפר מהודק (L266, L276) צמוד לסלע מפולס.

הממצאים

תקופת הברונזה הקדומה

הממצא בבור (L210) מועט מאוד, ובו שברי גוף של כלי חרס מתקופת הברונזה הקדומה, אשר לא היה אפשר לציירם או לתארכם במדויק. להב מגל כנעני (איור 17:1) הוא הממצא היחיד מתקופה זו שצויר.

תקופת הברזל

על רצפות המבנים נמצאו כלי חרס האופייניים לסוף המאה הי״א – ראשית המאה הי׳ לפסה״נ, דהיינו שלהי תקופת הברזל 1 וראשית תקופת הברזל 2. בממצא כלי חרס, צלמית טין וכלי אבן, ובהם כלי שחיקה וכתישה, ולהב מגל מצור.

טבלה 1. התפלגות כלי החרס באתר (מכל הלוקוסים)

סוג	כמות	%
קערות	181	31.31
קדרות	112	19.38
סירי בישול	26	4.50
גביעים	1	0.17
קובעות	12	2.08
פכיות	6	1.04
פכים	49	8.48
צפחות	4	0.69
קנקנים	175	30.28
פערורים	9	1.56
נרות	2	0.35
צלמיות	1	0.17
ס״ה	578	100.00

כלי החרס

מכלול כלי החרס (טבלה 1)[2] מורכב בעיקר מקערות, קדרות, כלי אגירה ופכים. נמצאו מעט סירי בישול, פכיות, צפחות ונרות. בכלי החרס בולטת כמות רבה של קובעות (12; 2.08% מהמכלול). כן נמצאו גביע אחד וצלמית טין.

חלק מכלי החרס משקפים את המשכה של מסורת הקדרות הכנענית בדרום הארץ לאורך כל תקופת הברזל 1. לצדם מופיעים טיפוסים שמקורם במסורת הקדרות הפלשתית, וכן טיפוסים חדשים, האופייניים למישור החוף הדרומי ולשפלת יהודה גם בתקופת הברזל 2. המכלול יוצג להלן טיפולוגית, ואילו הממצאים בלוחות מסודרים לפי המכלולים שבהם נמצאו.

קערות (איורים 4:1–5; 9; 14:1–15).— הקערות נחלקות לשבעה טיפוסים (BL1–7; טבלה 2).

טבלה 2. התפלגות טיפוסי הקערות, הקדרות והקנקנים (מכל הלוקוסים)

סוג	טיפוס	כמות	%
קערות	BL1	5	2.76
	BL2	23	12.71
	BL3	28	15.47
	BL4	2	1.10
	BL5	24	13.26
	BL6	50	27.62
	BL7	49	27.07
ס״ה		181	100.00
קדרות	KR1	12	10.71
	KR2	36	32.14
	KR3	14	12.50
	KR4	23	20.54
	KR5	27	24.11
ס״ה		112	100.00
קנקנים	SJ1	110	59.78
	SJ2	36	19.57
	SJ3	27	14.67
	SJ4	2	1.09
	SJ5	9	4.89
ס״ה		184	100.00

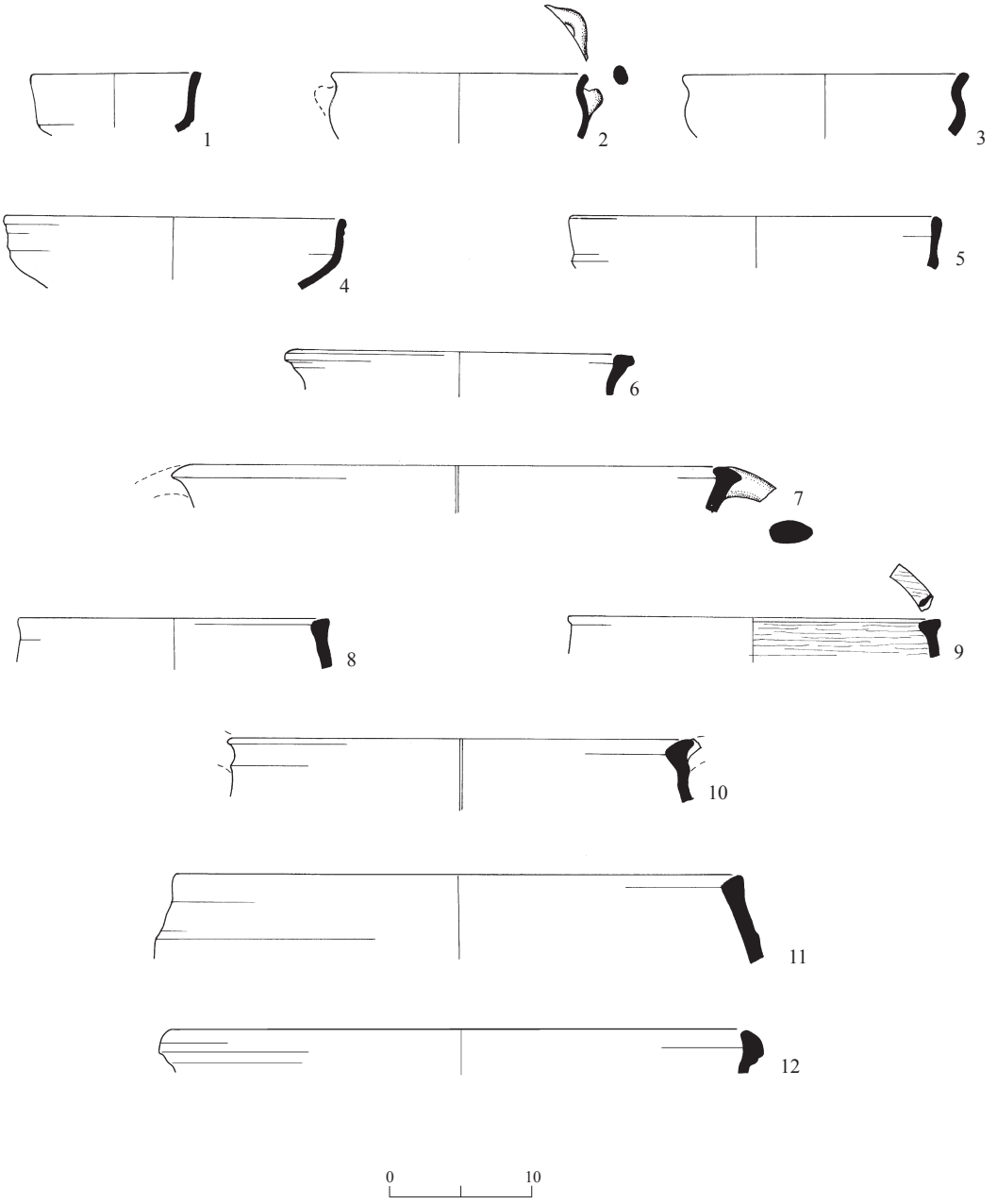

איור 4. קערות וקדרות ממבנה 1 ומסביבתו.

1) קערות פתוחות (טיפוס BL1; 2.76%; איור 2:14). אלו הן קערות עמוקות, שלהן דופן מעוגלת ושפה פשוטה שעובייה זהה לעובי דופן הכלי (22.5–17.5 ס״מ קוטר). על חלקה החיצוני העליון של הדופן מופיעים שלושה רכסים רדודים. לעתים הן מחופות אדום וממורקות. קערות מטיפוס זה נמצאו מדרום למבנה 2 (L259), בתוך מפלס החיים ליד מבנה 1 (L231) ובמילויים מחוץ למבנים. טיפוס זה, העשוי במסורת כנענית, נפוץ במישור החוף הדרומי מאמצע המאה הי״א לפסה״נ עד סופה (Dothan 1971: Fig. 2:2; Mazar 1985: Fig. 27:1, 16) ומופיע במערב הנגב, למשל בתל שרע

◂ איור 4

מס׳	הכלי	טיפוס	לוקוס	מס׳ רישום	תיאור
1	קערה	BL3	231	2066/3	טין חום־אדמדם
2	קערה	BL6	238	2076/7	טין חום בהיר, ליבה אפורה בהירה
3	קערה	BL6	238	2076/6	טין חום־אפרפר
4	קערה	BL3	219	2045/2	טין חום־כתמתם, ליבה אפורה, חיפוי אדום ומרוק
5	קערה	BL3	239	2106/3	טין חום כהה, מרוק אדום
6	קדרה	KR1	238	2086/3	טין חום־כתמתם, ליבה אפורה כהה
7	קדרה	KR1	238	2086/1	טין חום־אדמדם, ליבה אפורה
8	קדרה	KR2	239	2081/2	טין חום־צהבהב
9	קדרה	KR2	238	2076/2	טין חום־כתמתם, מרוק אדום
10	קדרה	KR4	238	2076/4	טין חום־אדמדם, ליבה אפורה כהה, חסמים לבנים גדולים
11	קדרה	KR4	238	2081/1	טין חום בהיר
12	קדרה	KR5	238	2070/8	טין חום־אדמדם

שכבה VIII, בסוף המאה הי״א – ראשית המאה הי׳ לפסה״נ (טליס תשס״ה: לוחות 1:1; 2:2).

2) קערות מעוגלות (טיפוס BL2; 12.71%; איורים 9:1–4; 14:1). קערות אלו פתוחות, ולהן גוף מעוגל מעט המתכנס פנימה (10–19 ס״מ קוטר). השפה פשוטה, מעוגלת פנימה; לפעמים יש חריץ מתחת לשפה בחלקו החיצוני או הפנימי של הכלי. קערות מטיפוס זה התגלו בשכבת פני השטח של מבנה 2, על רצפות מבנים 1 ו־2 (L214, L248, L258, L274), על הרצפה שמדרום למבנה 2 (L265) ובמילויים מחוץ למבנים. קערות אלה שייכות למסורת הקדרות הכנענית, ומופיעות באזור החוף הדרומי, במערב הנגב ובשפלת יהודה מאמצע המאה הי״א לפסה״נ עד סופה (טליס תשס״ה: לוחות 1:5; 2:5–7; 4:1–3; Mazar 1985: Figs. 22:3; 33:1, 8; Panitz-Cohen and Mazar 2006: Pls. 75:2, 3; 77:2; 78:1–3).

3) קערות מזוות, ישרות־דופן (טיפוס BL3; 15.47%; איורים 4:1, 4, 5; 9:11–13). קערות אלה קטנות ובינוניות, ולהן דפנות ישרות, נוטות מעט פנימה או חוצה בחלקן העליון, וזיווי בחלק המרכזי או התחתון של הכלי (11.5–31.5 ס״מ קוטר). השפה ישרה ופשוטה, או מעובה מעט ונוטה קלות חוצה. לעתים הקערות מחופות אדום או ממורקות (איור 9:13). קערות כאלו נמצאו ליד מבנה 1 (L214, L219, L231, L239), על רצפות מבנה 2 (L248, L253, L263), על רצפה מצפון למבנה 2 (L266), בשכבת פני השטח מעל מבנה 2 ובמילויים מחוץ למבנים. הן נפוצות במישור החוף הדרומי ובשפלת יהודה מסוף המאה הי״א לפסה״נ וממשיכות להופיע במאות הי׳–הט׳ לפסה״נ (טליס תשס״ה: לוח 2:12, 13; Dothan and Porath 1982: Figs. 1:1–3; 7:1–3; Panitz-Cohen and Mazar 2006: Pls. 68:14; 77:8).

4) קערה שלה דופן מחורצת (טיפוס BL4; 1.1%; איור 9:14). שפת הקערה פשוטה ומעוגלת. הקערה היחידה מטיפוס זה במכלול מחופה אדום וממורקת מבפנים ומבחוץ. בחלקה העליון של הדופן, מתחת לשפה, יש שלושה חריצים עמוקים. טיפוס זה לעתים מזווה (זיווי רך) במרכז, ודופנותיו מתכנסות פנימה בחלק העליון. הקערה נמצאה על רצפה מצפון למבנה 2 (L266). קערות אלה ממשיכות להופיע באזור החוף הדרומי ובשפלת יהודה בתקופת הברזל 2. הן מופיעות בלכיש בשכבות המתוארכות למאות הי׳–הט׳ לפסה״נ (Zimhoni 1997a: Fig. 3.10), וכן באשדוד שכבה VIII, המתוארכת למאה הט׳ לפסה״נ לערך (Dothan 1971: Figs. 37:16; 45:12, 13).

5) קערות דמויות פעמון (טיפוס BL5; 13.26%; איורים 9:15–21; 14:11). לקערות אלה גוף כדורי (13.75–25.00 ס״מ קוטר) ודפנות הנפתחות מעט חוצה בחלקן העליון (איור 9:16, 19), או מתכנסות

מעט פנימה (איור 9:15, 17, 18). ידיות אופקיות קטנות מודבקות לגוף מתחת לשפה ונוטות מעלה בזווית חדה. הקערות נעדרות עיטור, פרט לשבר גוף פלשתי חד־גוני המעוטר בדגם לוליין (איור 14:11). ייתכן שגם חלקה התחתון של הקערה המעוטרת באיור 9:20 שייך לטיפוס זה. לעתים הקערות מחופות במשח לבן. השפה מעוגלת ונוטה חוצה (איור 9:16–19, 21), ולפעמים היא שפת מדף אלכסונית (איור 9:15) או שפה מעובה, מקופלת פנימה ונוטה חוצה (איור 9:21). קערות כאלו נמצאו על רצפות מבנה 2 (L248, L258) ועל רצפות מצפון למבנה ומדרום לו (L259, L275, L276). מספר רב של קערות מטיפוס זה התגלה במילויים מחוץ למבנים. קערות הפעמון שייכות למסורת הקרמית הפלשתית (ר׳ טליס תשס״ה: לוחות 6–8; Dothan 1971: Figs. 85:3; 88:1, 3; Panitz-Cohen and Mazar 2006:47–49, ושם דיון ומקבילות).

6) קערות מזוות דמויות ״סימה״ (טיפוס BL6; 27.62%; איורים 4:2, 3; 9:5–9; 14:3–9). קערות בינוניות וגדולות, שלהן זיווי מעוגל, הבולט בחלק המרכזי או העליון של הגוף (14.25–16.50 ס״מ קוטר). מרבית השפות מעוגלות ונוטות חוצה (איורים 4:2, 3; 9:5, 9; 14:4–6, 8), ומיעוטן מעובות מבפנים או מבחוץ (איור 9:6–8). פעמים שהשפה נוטה חוצה בזווית חדה ויוצרת מעין ׳מדף׳ שטוח ואלכסוני (איור 14:3, 5, 9). לאחת הקערות ידית אופקית קטנה מתחת לשפה (איור 4:2). קערות מטיפוס זה נמצאו במפלס החיים של מבנה 1 וסמוך לו (L238, L239), על רצפות מבנה 2 (L248, L258) ובשכבת פני השטח (L220, L238, L244, L247, L250, L277, L278), מעל מבנים 1 ו־2, על הרצפות שמדרום למבנה 2 (L259, L265), מדרום למבנה 1 (L219) ובמילויים מחוץ למבנים. קערות ״סימה״ בעלות זיווי מעוגל גבוה רווחו בסוף המאה הי״ב ובמאה הי״א לפסה״נ במישור החוף הדרומי ובשפלת יהודה (Dothan 1971: Fig. 1:15; Mazar 1985: Fig. 11:7, 8; Panitz-Cohen and Mazar 2006: Pls. 67:8; 81:3, 4; 82:11).

7) קערות מעוגלות שלהן שפה מעוצבת (טיפוס BL7; 27.07%; איורים 9:10; 14:10, 12–15). אלו הן קערות עמוקות (15.0–28.5 ס״מ קוטר) שלהן דופן מעוגלת ושפה מעוצבת, בולטת חוצה ופנימה, שלעתים יוצרת מדף ישר או אלכסוני (איורים 9:10; 14:10, 15). לפעמים השפה מעוגלת ואף מקופלת חוצה (איור 14:12–14). אחדות מן הקערות מחופות אדום וממורקות (איור 14:12, 14). קערות מטיפוס זה התגלו במבנים 1 ו־2 ובקרבתם (L219, L224, L227, L248, L256), על רצפות מדרום למבנה 2 (L259, L265) ובמילויים מחוץ למבנים. כלים אלה נפוצים באזור החוף הדרומי ובשפלת יהודה בתקופת הברזל 2. שתי קערות שלהן שפה מקופלת (איור 14:12, 13) דומות לקערות מסוג B־9 שנמצאו בלכיש (Zimhoni 1997a: Figs. 3.13; 3.14) ולקערות מאשדוד שכבה IX (Dothan 1971: Fig. 76:9), המתוארכות למאות הי׳–הט׳ לפסה״נ. קערה שלה שפת מדף ישרה (איור 14:15) דומה לטיפוס קערות B־7 בלכיש, מהשכבות המתוארכות למאות הי׳–הט׳ לפסה״נ (Zimhoni 1997a: Figs. 3.11:1, 5–7), ולקערות מאשדוד שכבה VIII (Dothan 1971: Fig. 37:14). שתי קערות אחרות (איורים 9:10; 14:10) דומות לקערות מטיפוס B־5 מלכיש מהמאה הט׳ לפסה״נ (Zimhoni 1997a: Fig. 3.9: 4, 9, 11).

קדרות (איורים 4:6–12; 10; 14:16–19).— טיפוסי הקדרות הוגדרו על פי השונות בצורת גוף הכלי (KR1–5; טבלה 2). חלקן דמויות־פעמון או מזוות, מטיפוס המופיע לראשונה בתקופת הברזל 1. השפות מעוצבות, בולטות, מודגשות ועבות יותר מאשר בקערות.

1) קדרות פתוחות (טיפוס KR1; 10.71%; איורים 4:6, 7; 14:16). הקדרות מתאפיינות בפתח רחב ובדפנות הנוטות חוצה בחלקן העליון (18.75–38.75 ס״מ קוטר). השפות מעוצבות, לעתים מעוגלות (איורים 4:7; 14:16) ולפעמים בצורת מדף (איור 4:6). הידיות יורדות מן השפה אל הכתף. קדרות כאלו התגלו במפלסי חיים ליד מבנה 1 (L231, L238), על רצפה מדרום למבנה 2 (L265), וקדרה אחת במילוי מחוץ למבנים. ההשתמרות המקוטעת של הכלים אינה מאפשרת לשחזר את צורתם. קדרה דומה נמצאה בתל בטש שכבה V (Panitz-Cohen and Mazar 2006: Pls. 71:8; 72:14).

2) קדרות דמויות פעמון (טיפוס KR2; 32.14%; איורים 4:8, 9; 10:1–4; 14:17). הקדרות עמוקות, ולהן גוף כדורי (25–37 ס״מ קוטר), שפה מעובה ונוטה חוצה או בולטת חוצה ופנימה, לפעמים בצורת מדף. בשכבת פני השטח שבמבנה 2 (L278) נמצא שבר של קדרה שלה ידית אופקית מנוונת (לא אוירה). קדרות כגון אלה התגלו במבנים 1 ו־2 (L238, L239, L248, L264) וחלקן מחוץ למבנים (L259). טיפוס זה שייך למסורת הקרמית הפלשתית. הוא נפוץ במישור החוף ובשפלת יהודה

(טליס תשס״ה: לוח 14; Dothan and Porath 1982: Fig. 2:2; Mazar 1985: Figs. 23:1–4; 40:5; 44:23; Panitz-Cohen and Mazar 2006: Pls.74:6; 75:22, 23).

3) קדרות מזוות (טיפוס KR3; 12.5%; איור 5:10–7). הקדרות מזוות, ולהן זיווי רך או חד במרכז הכלי, ושפה מעובה, דמויית T (33.3–37.5 ס״מ קוטר). שתי ידיות יורדות מן השפה אל הכתף המזווה. קדרות מטיפוס זה נמצאו על רצפות מבנה 2 (L248, L256), בתוך מפלס חיים במבנה 1 (L239) ובמילוי מחוץ למבנים. קדרות מזוות נפוצות באזור החוף הדרומי ובשפלת יהודה לאורך תקופת הברזל, מהמאה הי״ב עד המאה הט׳ לפסה״נ (Dothan 1971: Fig. 74:7; Mazar 1985: Figs. 27:9; 40:6; 53:13; 54:9–11; Zimhoni 1997a: Figs. 3.26; 3.27; Panitz-Cohen and Mazar 2006: Pl. 74:7, 8).

4) קדרות בעלות ׳צוואר׳ (טיפוס KR4; 20.54%; איורים 4:10, 11; 10:8, 9; 14:18, 19). דופנות הקדרה זקופות או נוטות פנימה בחלקן העליון (22.5–37.5 ס״מ קוטר). יש להן זיווי חד במרכז או בשליש העליון של הדופן. לעתים הזיווי מודגש ברכס בולט (איורים 4:11; 10:9). השפות מעובות, בולטות החוצה ופנימה, בדרך כלל בצורת T (איורים 4:10; 10:8, 9; 14:18). חלקן מחופות או מעוטרות באדום (איור 4:11). הקדרות נתגלו במבנה 1 (L239), על רצפות מבנים 1 ו־2 (L238, L248, L253), על רצפה מדרום למבנה 2 (L265) ובמילוי מחוץ למבנים. טיפוס זה רווח בתל בטש שכבות V, IV–V (Panitz-Cohen and Mazar 2006: Pls. 61:13–16; 78:11; 83:11) וממשיך להופיע מאוחר יותר, למשל בלכיש בשכבות מהמאות הי׳–הט׳ לפסה״נ (Zimhoni 1997a: Figs. 3.30:1–4; 3.31:1–4; 3.32:3).

5) קדרות שלהן שפה מעובה (טיפוס KR5; 24.11%; איורים 4:12; 10:10). גוף הקדרות מעוגל ופתחן רחב. השפה מעובה ומקופלת חוצה, ולפעמים גם פנימה (קוטר השפות 31.25–41.25 ס״מ). הקדרות נמצאו במבנה 2 (L256), במפלס חיים בקרבת מבנה 1 (L233) ובמילוי מחוץ למבנים. קבוצה זו נפוצה בתקופת הברזל 2 מאזור החוף עד שפלת יהודה. קדרות דומות נתגלו בלכיש ובתל קסילה בשכבות המתוארכות למאות הי׳–הט׳ לפסה״נ (Mazar 1985: Fig. 53:9; 54:12; Zimhoni 1997a: Fig. 3.32:6, 7, 9, 10).

סירי בישול (איורים 5:1–6; 15:1, 2).— סירי הבישול (CP1–4) פתוחים, ולהם פתח רחב וגוף פחוס, זיווי חד או מעוגל בחלקה העליון של הדופן; לחלקם ידיות היורדות מן השפה אל הכתף המזווה (איור 5:3, 5). ההבדלים בין הסירים ניכרים בעיקר בצורת השפה. מרבית סירי הבישול התגלו במבנה 1 (טבלה 1).

1) סיר בישול שלו שפת ׳קרדום׳ (טיפוס CP1; איור 5:5). טיפוס זה מאופיין בשפת ׳קרדום׳ ארוכה, מקופלת חוצה ונוטה פנימה (כ־42 ס״מ קוטר).

איור 5 ◂

מס׳	הכלי	טיפוס	לוקוס	מס׳ רישום	תיאור
1	סיר בישול	CP2	233	2070/2	טין חום־אדמדם, ליבה חומה־אפורה, חסמים לבנים בינוניים
2	סיר בישול	CP3	224	2048/3	טין אפור כהה, חסמים לבנים בינוניים
3	סיר בישול	CP3	224	2048/8	טין אפור כהה, חסמים לבנים בינוניים
4	סיר בישול	CP3	224	2048/2	טין חום כהה, ליבה אפורה
5	סיר בישול	CP1	233	2070/1	טין חום כהה, ליבה אפורה
6	סיר בישול	CP4	232	2068/6	טין חום־אדמדם, ליבה אפורה כהה
7	קובעת	CH2	225	2052/2	טין חום־צהבהב
8	קובעת	CH1	224	2048/1	טין חום
9	קובעת	CH1	233	2070/3	טין חום, ליבה חומה כהה
10	קובעת		235	2072/1	טין אדמדם־צהבהב

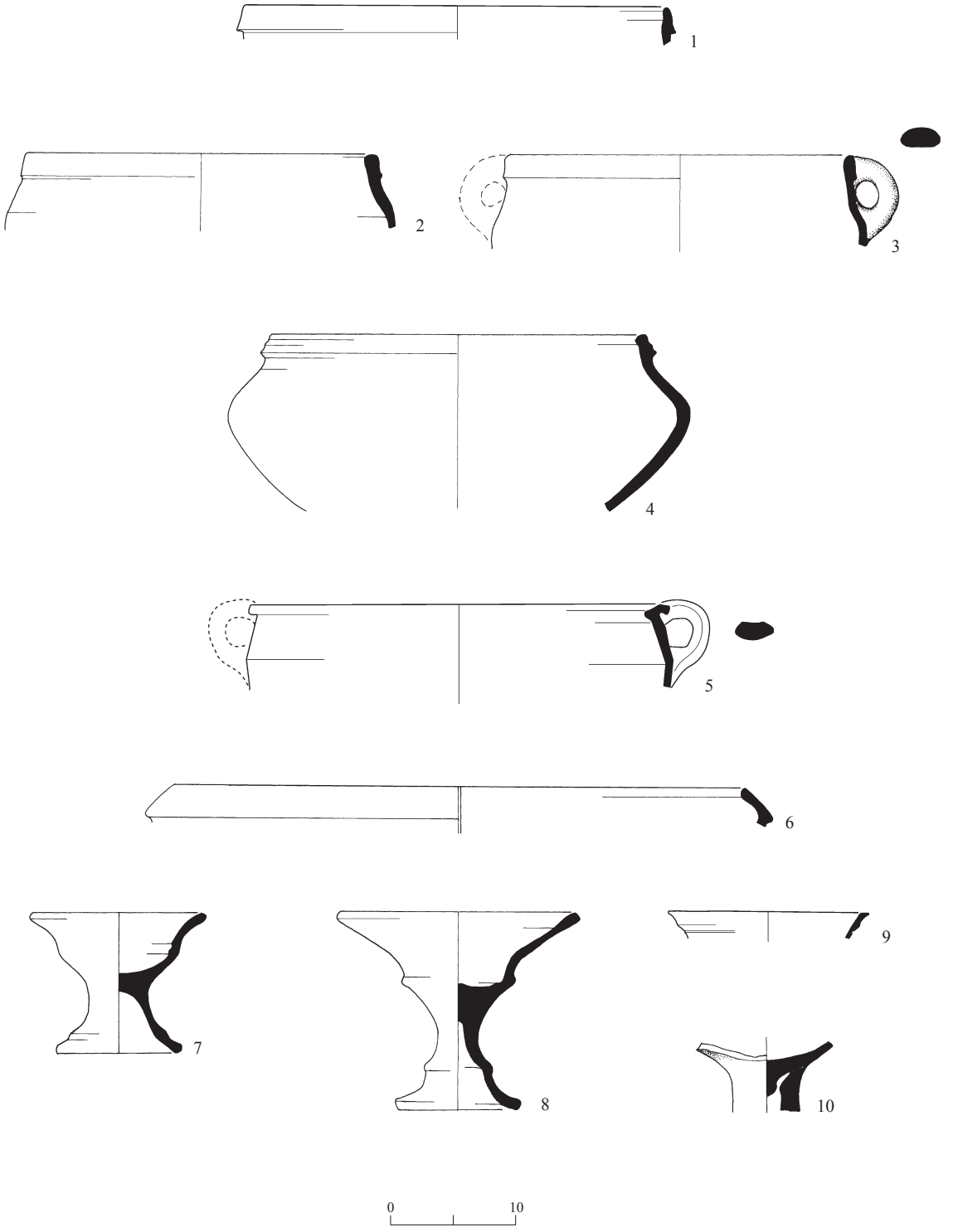

איור 5. סירי בישול וקובעות ממבנה 1 ומסביבתו.

סירי בישול מסוג זה התגלו במפלסי חיים ובשכבת פני השטח מעל מבנה 1 (L233, L220) ובמילוי מחוץ למבנים. טיפוס זה נפוץ לאורך כל תקופת הברזל 1 (ר׳ למשל Panitz-Cohen and Mazar 2006: Pls. 69:4; 81:16) וממשיך להתקיים עד המאות הי׳–הט׳ לפסה״נ (טליס תשס״ה: לוח 3:4; Mazar 1985:52–53, Figs. 44:25; 54:20, 21).

2) סיר בישול ששפתו משולשת (טיפוס CP2; איורים 5:1; 15:1, 2). לסירים אלו שפה זקופה, מקופלת חוצה, שלה חתך משולש. במרכז חלקה הפנימי יש שקע. קוטרם 27.5–37.5 ס״מ. סירי בישול מטיפוס זה התגלו במבנה 1 ולידו (L233, L214), בשכבת פני השטח של מבנה 2 (L268), על רצפה מדרום למבנה 2 (L259) ובמילוי מחוץ למבנים. בתל קסילה ובאשדוד נמצאו סירי בישול דומים בשכבות המתוארכות למאות הי״ב–הי״א לפסה״נ (Dothan 1971: Fig. 84:11; Mazar 1985:52, Figs. 14:9; 27:12) ובתל בטש שכבה V, מן המאה הי״א לפסה״נ (Panitz-Cohen and Mazar 2006: Pls. 79:15; 81:17, 18). עם זאת, הם ממשיכים להופיע גם במאה הי׳ לפסה״נ (טליס תשס״ה: לוח 3:3; Zimhoni 1997a: Fig. 3.40).

3) סיר בישול ששפתו מקופלת, זקופה (טיפוס CP3; איור 5:2–4). לסירים אלו שפה ארוכה, מקופלת חוצה ושטוחה, שלה חתך מלבני. חלקה העליון של השפה מעוגל, ואילו בתחתיתה רכס דק הבולט מעט כלפי חוץ. באחת השפות עוצבו שלושה רכסים (איור 5:4). סירי בישול מטיפוס זה התגלו על רצפת מבנה 1 (L224) ובמילוי מחוץ למבנים. טיפוס זה התחיל להופיע בארץ במאה הי״א לפסה״נ, למשל בצאלים (Gophna and Singer-Avitz 1984: Fig. 41:11), בבאר שבע שכבה IX (Brandfon 1984:40, Fig. 18:1, 2), בתל שרע שכבה VIII (טליס תשס״ה: לוח 3:2), בתל בטש שכבה V (Panitz-Cohen and Mazar 2006: Pl. 62:10) ובתל קסילה שכבה X (Mazar 1985:53, Fig. 44:24, 26), ושכיחותו גדלה במאות הי׳–הט׳ לפסה״נ (Zimhoni 1997a: Fig. 3.39).

4) סיר בישול ששפתו רחבה, נטויה פנימה (טיפוס CP4; איור 5:6). קצה השפה בולט מעט ביחס לגוף הכלי. קוטרו כ־45 ס״מ. הסיר נמצא על מפלס חיים מדרום למבנה 1 (L232). סירי בישול מטיפוס זה אופייניים לאתרים דרומיים במאות הי״א והי׳ לפסה״נ. כמותם נמצאו בבאר שבע שכבה IX (Brandfon 1984:40, Fig. 18:3–7), ושם דיון ומקבילות). סירי בישול מטיפוס זה ממשיכים להופיע גם מאוחר יותר, לדוגמה בלכיש שכבות V–IV (Zimhoni 1997a: Figs. 3.42:5–7; 3.43:2).

קובעות (איורים 5:7–10; 11:1–7).— שני טיפוסי הקובעות נבדלים זה מזה בצורת הקערה ובצורת הרגל ואורכה (אורכן נע בין 6.25 ל־8.25 ס״מ). פעמים שרגל הקובעת נפתחת כלפי חוץ ומטה מנקודת חיבורה עם הקערה, ולעתים הרגל גלילית ונפתחת חוצה בבסיסה. לשני הטיפוסים רכס בולט בחלקה המרכזי של הרגל או בשליש התחתון שלה (איור 5:7, 8).

1) קובעת בעלת דופן ישרה (טיפוס CH1; איור 5:8, 9). לקובעת מטיפוס זה שפה ישרה, נוטה חוצה, רכס בולט במקום החיבור של הקערה לרגל, ובמרכז הרגל — רכס נוסף. קוטר הקערה 18.7 ס״מ. הקובעות נמצאו במבנה 1 (L233, L224). הקובעת שבאיור 5:8 דומה לקובעות מתל משוש שכבה II (Fritz and Kempinski 1983: Pl. 136:19–21).

2) קובעת בעלת קערה מזווה (טיפוס CH2; איורים 5:7; 11:1–4). הזיווי (הרך) מופיע במרכז הקערה או בשליש התחתון שלה. הדופן שמעל הזיווי זקופה או נטויה. יש כמה חריצים רדודים בחלק החיצוני, העליון, של הדופן (איור 11:4). קוטרן נע בין 13.75 ל־20 ס״מ. קובעות אלו התגלו על רצפות מבנה 2 (L264, L263, L258) ובתוך מפולת אבנים במבנה 1 (L225). קובעות דומות התגלו בתל משוש שכבה II (Fritz and Kempinski 1983: Pl. 137:6, 7), באשדוד ובתל קסילה בשכבות המתוארכות למאות הי״א והי׳ לפסה״נ (Dothan 1971: Fig. 88:14; Dothan and Porath 1982: Fig. 5:1, 2; 8:7; Mazar 1985: Figs. 32:4, 5; 40:9; 52:15), והן ממשיכות להופיע עד המאה הט׳ לפסה״נ (Dothan 1971: Fig. 51:7).

גביע (איור 6:1).— על רצפת מבנה 1 (L225) נמצא גביע כמעט תמים; גופו מעוגל, פחוס מעט, והרגל דמוית חצוצרה. הצוואר גלילי, גבוה, ונוטה חוצה בחלקו העליון. פסים אופקיים בצבע חום כהה מעטרים את חלקו העליון של הגביע. גביעים שלהם צוואר גבוה נפוצים בפלשת במהלך המאות הי״ב והי״א לפסה״נ (Dothan 1971: Fig. 75:3; Mazar 1985:51, Figs. 11:22; 30:2; 34:16;).

באיור 11:5–7 מוצגים בסיסים, השייכים כנראה לקובעות או לגביעים.

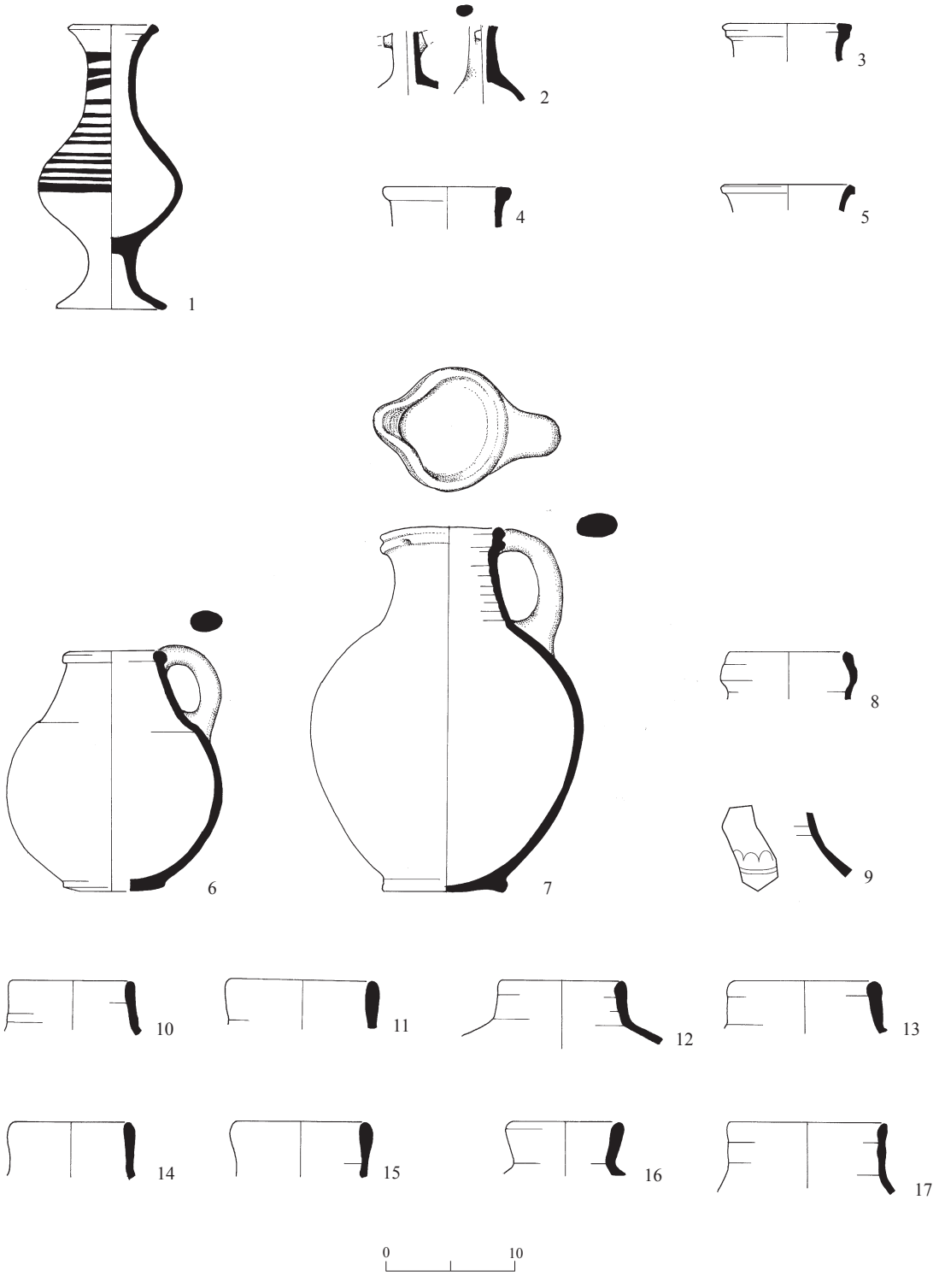

איור 6. גביע, צפחת פכים וקנקנים ממבנה 1 ומסביבתו.

◂ איור 6

מס׳	הכלי	טיפוס	לוקוס	מס רישום	תיאור
1	גביע		225	2052/3	טין חום כהה, עיטור בצבע אדום כהה
2	צפחת		238	2097/1	טין חום־כתמתם
3	פך	JG1	238	2076/5	טין חום־אדמדם, ליבה אפורה כהה
4	פך	JG1	219	2045/6	טין חום־אדמדם
5	פך	JG2	233	2070/5	טין חום כהה, ליבה שחורה
6	פך	JG4	261	2127/1	טין חום כהה, ליבה שחורה
7	פך	JG1	225	2052/1	טין חום
8	פך	JG3	224	2048/6	טין חום, ליבה אפורה
9	פך		233	2070/6	טין חום־אדמדם, עיטור בצבע אדום כהה ושחור
10	קנקן	SJ1	231	2066/1	טין אפור כהה
11	קנקן	SJ1	219	2045/5	טין חום בהיר
12	קנקן	SJ1	239	2106/2	טין חום־כתמתם, ליבה צהבהבה
13	קנקן	SJ1	232	2106/1	טין חום־צהבהב, ליבה אפורה, קש
14	קנקן	SJ1	233	2070/4	טין חום־צהבהב
15	קנקן	SJ1	233	2070/7	טין חום בהיר
16	קנקן	SJ1	232	2068/2	טין חום
17	קנקן	SJ1	239	2151/1	טין חום־אפרפר כהה

פכיות (איור 11:8–11).— נמצאו פכיות דמויות־שק (איור 11:10, 11) ופכיות שחורות (איור 11:8, 9).

1) פכיות דמויות־שק (איור 11:10, 11). לפכיות אלו גוף מוארך ובסיס מעוגל המחודד מעט בתחתיתו. השפות לא השתמרו. הפכיות נתגלו על רצפות מבנה 2 (L263, L264). טיפוסים דומים החלו להופיע בסוף תקופת הברונזה המאוחרת, אולם תפוצתם גדלה במהלך תקופת הברזל 1, והם המשיכו לשמש גם במאה הי׳ לפסה״נ (טליס תשס״ה: לוח 6:3; Dothan 1971: Fig. 88:18, 19; Mazar 1985: Figs. 20:10; 42:5–7).

2) פכיות שחורות (איור 11:8, 9). שתי פכיות שחורות נתגלו במבנה 2 (L253, L256): לאחת (איור 11:8) גוף אגסי פחוס, ידית העולה מהכתף ומרוק אנכי דליל המכסה את גוף הכלי; האחרת (איור 11:9) היא פכית שחורה, ממורקת, שלה גוף סגלגל. הפכיות השחורות מופיעות לראשונה בתקופת הברזל 1, למשל בתל משוש (קמפינסקי, צמחוני וגלבוע תשמ״א: איור 10:10, 11), אולם נפוצות יותר בתקופת הברזל 2. הטיפוס הקדום מתאפיין בידית היורדת מן הצוואר לכתף (Brandfon 1984: 60), אולם חלק זה לא השתמר בפכיות שנמצאו באתר.

צפחות (איורים 6:2; 11:12–14).— רק צפחת אחת השתמרה כמעט בשלמותה (איור 11:12). הן נחלקות לשני טיפוסים על פי צורת הגוף.

1) צפחת דמוית עדשה (איורים 6:2; 11:12, 13). השפה נוטה חוצה ולפעמים מעוצבת. זוג הידיות יורד מחלקו העליון של הצוואר (איור 11:13) או ממרכזו (איור 11:12) אל גוף הכלי, העשוי משני חלקים מחוברים. הצפחת שנמצאה כמעט בשלמותה (איור 11:12) על רצפת מבנה 2 (L253), אינה סימטרית: צדה האחד בולט ומעוטר במעגלים חד־מרכזיים בצבע שחור. צפחות נוספות מטיפוס זה התגלו על רצפת מבנה 2 (L248; איור 11:13) ובמבנה 1 (L238; איור 6:2). צפחות מסוג זה נפוצות ברחבי ארץ ישראל לאורך תקופת הברזל 1, והן נעלמות במאה הי׳ לפסה״נ (Dothan 1971: Fig. 74:15, –16; Mazar 1985:71 Fig. 37:2–15).

2) צפחת כדורית (איור 11:14). לצפחת גוף כדורי, צוואר גלילי צר וארוך, וזוג ידיות היורדות ממרכז הצוואר אל הכתף. היא נמצאה במבנה 2 (L264). לא נמצאה לכלי מקבילה מדויקת, אך כלי זה מזכיר בעיצובו את הפכית הכדורית, בעלת הידית האחת, שנתגלתה בתל משוש בשטח A שכבה II (Fritz and Kempinski 1983:77, Pl. 137: 9; ור׳ גם Oren 1973:104–105).

פכים (איור 6:3–9; 12:1–8).— למרבית הפכים (JG1–6) שנמצאו בחפירה גוף כדורי וצוואר רחב. הם חולקו לשישה טיפוסים.

1) פך שצווארו רחב וזקוף ושפתו מעובה (טיפוס JG1; איור 6:3, 4, 7). לפך גוף כדורי, בסיס טבעת, צוואר גלילי ושפה מעובה וצבוטה, שבחלקה החיצון חריץ אופקי עמוק. פך תמים מטיפוס זה (איור 6:7) נמצא במבנה 1 (L225) ופכים נוספים נמצאו מדרום למבנה 1 (L238, L219). כלים דומים נמצאו בתל קסילה שכבה X (Mazar 1985: Fig. 41:10), בבאר שבע שכבה IX (Brandfon 1984: Fig. 19:6) ובתל אסדר שכבה III, מהמאה הי״א לפסה״נ (כוכבי תשכ״ט: ציור 14:6).

2) פך שצווארו רחב ושפתו נטויה חוצה (טיפוס JG2; איורים 6:5; 12:2). לפך שבאיור 6:5, שנמצא ממזרח למבנה 1 (L233), שפה מעוצבת, בדומה לפך מתל משוש שכבה II (Fritz and Kempinski 1983: Pl. 141:4) ולפך מבאר שבע שכבה IX (Brandfon 1984: Fig. 19:5). לפך שבאיור 12:2 שפה פשוטה, והוא נמצא במבנה 2 על רצפה (L248). גם לו נמצאה מקבילה בתל משוש שכבה II (Fritz and Kempinski 1983: Pl. 179:5) ובתל קסילה שכבה X (Mazar 1985: Fig. 41:9).

3) פך שצווארו רחב ושפתו מתכנסת (טיפוס JG3; איור 6:8). פכים מטיפוס זה נמצאו על רצפות המבנים (L253, L224). השפה הקשתית מתכנסת פנימה בדומה לכלי מתל משוש שכבה III (Fritz and Kempinski 1983: Pl. 132:11), שם הוא הוגדר קנקן. פכים כאלו נפוצים באתרים מתקופת הברזל 2, למשל באשדוד במאה הט׳ לפסה״נ (Dothan 1971: Fig. 41:20, 21).

4) פך שצווארו רחב ומתכנס ושפתו מעוצבת (טיפוס JG4; איור 6:6). לפך התמים גוף כדורי, בסיס דיסקוס, צוואר רחב המתכנס פנימה, שפה מעובה ומתעגלת חוצה ורכס המעטר את בסיס הצוואר. הפך נמצא ממזרח למבנה 1 (L261). פכים דומים לו נמצאו בתל משוש שכבה II (Fritz and Kempinski 1983: Pl. 142:5), וכן מאוחר יותר בתקופת הברזל 2 בלכיש שכבה IV במאה הט׳ לפסה״נ (Zimhoni 1997a: Fig. 3.44:7).

5) פך שצווארו רחב ומתכנס ושפתו מעובה (טיפוס JG5; איור 12:3). הפך נמצא במבנה 2 (L263), ולו צוואר רחב מאוד ושפה מתעבה ופשוטה. פך דומה נמצא בתל משוש שכבה II (Fritz and Kempinski 1983: Pl. 152: 4) ובלכיש שכבה V (Zimhoni 1997a: Fig. 3.44:12).

6) פך שצווארו גלילי צר (טיפוס JG6; איור 12:1). לפך זה גוף כדורי, פחוס מעט, בסיסו דמוי דיסקוס, צווארו צר וגלילי ורכס בבסיסו. פך זה, ללא צוואר, נמצא על רצפת מבנה 2 (L253). הפך מחופה אדום, ודומה לפך מתל קסילה שכבה X, אם כי שם נעדר הרכס בבסיס הצוואר (Mazar 1985: Fig. 41:8).

נוסף לטיפוסי הפכים שלעיל, נמצאו שברי גוף אחדים של פכים, שלא היה אפשר לשייכם בוודאות לאחד הטיפוסים: שבר כתף של פך בעל צוואר רחב וחלק תחתון של פך מטין דומה (איור 12:4, 6) נמצאו במבנה 2 (L264, L256) — שניהם מחופים אדום ואפשר שהיו שייכים לכלי אחד; בסיס טבעת, בסיס דיסקוס ושבר זרבובית (איור 12:5, 7, 8), ששייך כנראה לקנקנית (ר׳ Mazar 1985: Fig. 30:8), נמצאו על רצפת החלוקים במבנה 2 (L274); ופך מעוטר בפסים אופקיים ומעליהם שורת לולאות (איור 6:9) נמצא ממזרח למבנה 1 (L233).

כלי אגירה (איורים 6:10–17; 7; 8; 12:9–24; 13; 15:3–8).— במכלול 184 כלי אגירה (קנקנים, פיטסים ופערורים), שהם 31.84% מסך כלי החרס (טבלה 1). הקנקנים והפיטסים הם עיקר הקבוצה (30.28%), והם מתאפיינים בגוף סגלגל ובבסיס עבה ומעוגל ולפעמים מחודד. הכתף בדרך כלל מזווה, אך במקרים אחדים אפשר להבחין בכתף משופעת ובעלת זיווי מעוגל. עקב ההשתמרות החלקית של הקנקנים, במרבית המקרים קשה לשייכם לטיפוס מסוים. הקנקנים נחלקים לשלושה טיפוסים עיקריים על פי אורך הצוואר ועיצוב השפה.

1) קנקן שצווארו ארוך ושפתו פשוטה (טיפוס SJ1; 59.78%; איורים 6:10–17; 7:1, 2; 12:9–18; 15:3–5). לקנקן זה צוואר ישר וארוך. לרוב השפה פשוטה וישרה, מעובה מעט בחלקה העליון. לעתים יש לשפה מתאר קשתי מעט, והיא מתכנסת פנימה (איור 7:1). אורך הצוואר 3.75–5.00 ס״מ. קנקנים מסוג זה נמצאו על רצפות ובמפלסי החיים של מבנה 1 ובקרבתו (L219, L214, L239, L238, L237, L233,

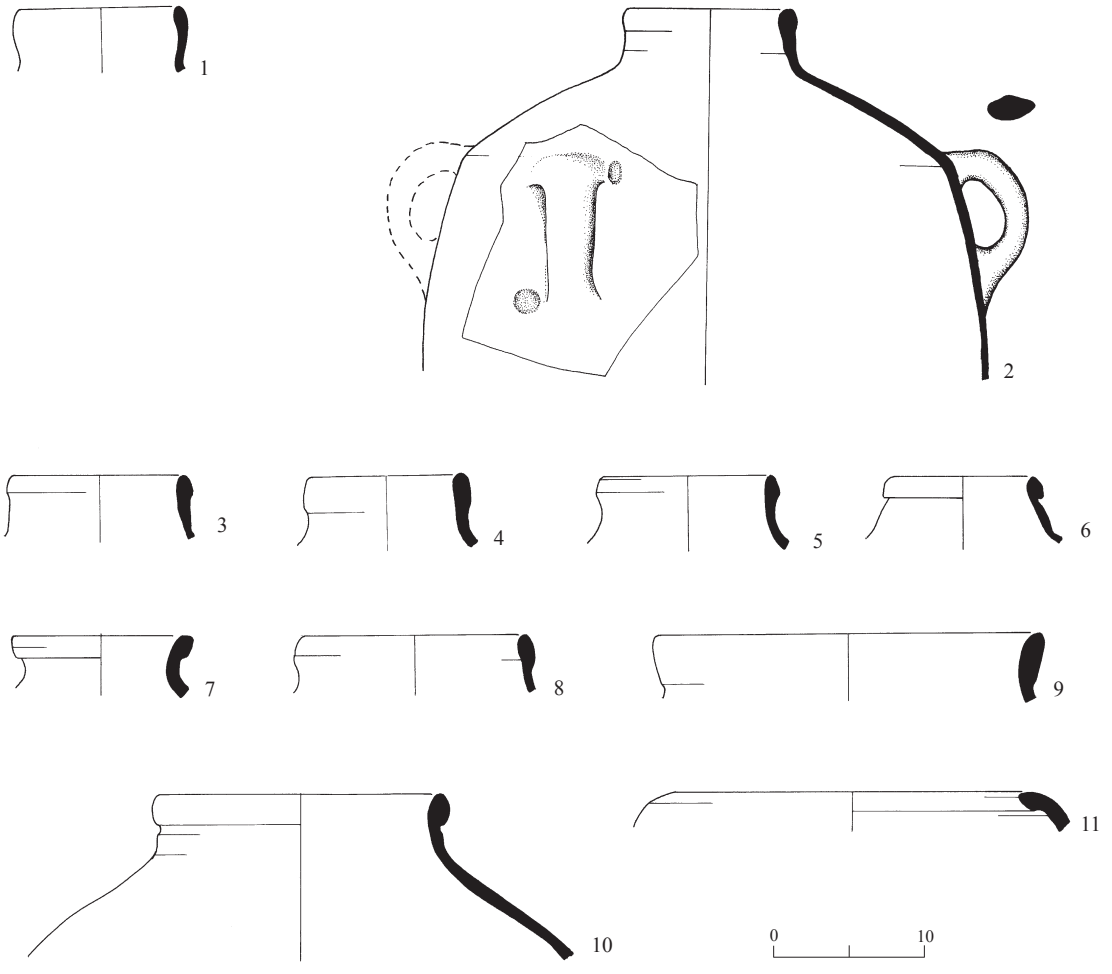

איור 7. קנקנים, פיטסים ופערור ממבנה 1 ומסביבתו.

מס׳	הכלי	טיפוס	לוקוס	מס׳ רישום	תיאור
1	קנקן	SJ1	238	2076/1	חום־אדמדם בהיר
2	קנקן	SJ1	219	2045/7	טין חום כהה, ליבה אפורה כהה
3	קנקן	SJ2	219	2045/3	טין חום
4	קנקן	SJ2	224	2048/4	טין חום־צהבהב, ליבה אפורה
5	קנקן	SJ2	225	2065/1	טין חום, ליבה אפורה
6	קנקן	SJ2	238	2097/2	טין חום־צהבהב
7	קנקן	SJ3	232	2068/5	טין ורדרד
8	קנקן	SJ3	232	2048/7	טין חום־אפרפר כהה
9	פיטס	SJ4	219	2039/1	טין ורדרד, ליבה חומה
10	פיטס	SJ4	232	2068/1	טין חום־אדמדם בהיר, ליבה שחורה
11	פערור	SJ5	224	2048/5	טין כתמתם־אפור

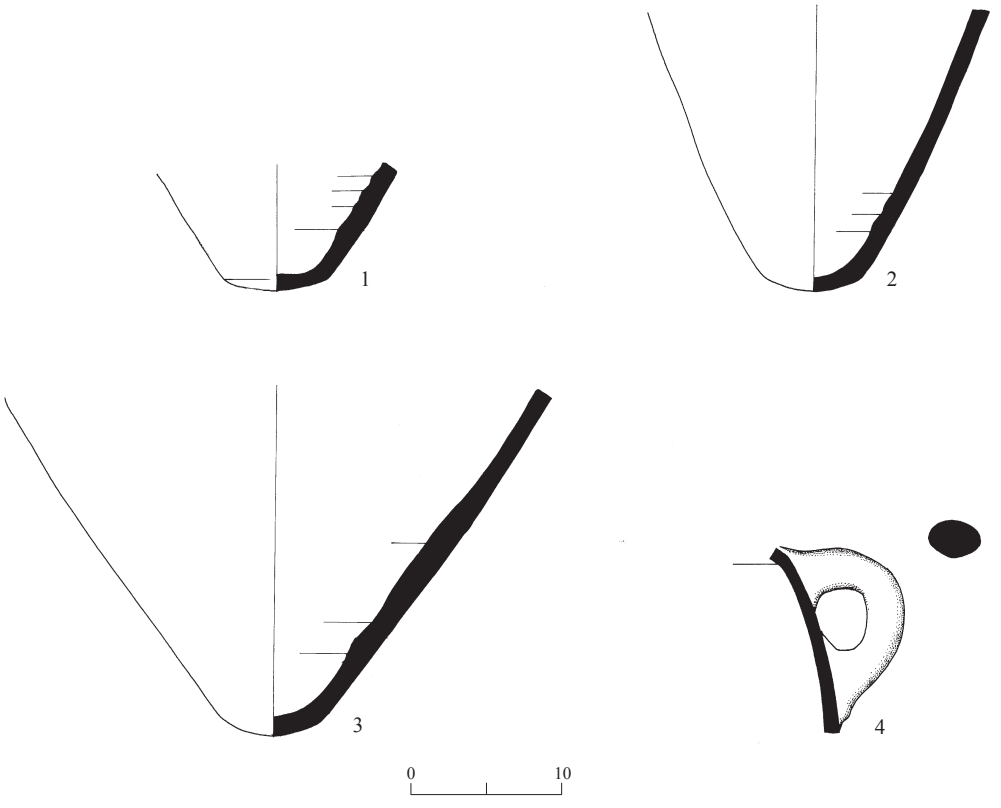

איור 8. קנקנים ופיטס ממבנה 1 ומסביבתו.

מס׳	הכלי	טיפוס	לוקוס	מס׳ רישום	תיאור
1	קנקן		232	2068/3	טין חום־אדמדם
2	קנקן		219	2045/4	טין חום בהיר, ליבה אפורה
3	פיטס	SJ4	232	2068/7	טין חום־כתמתם
4	קנקן		232	2068/4	טין חום־צהבהב, ליבה אפורה כהה

L232, L231, L227), על רצפות מבנה 2 ובקרבתו (L256, L255, L248, L276, L274, L265, L264, L263, L259, L258), בשכבת פני השטח שמעל שני המבנים (L220, L277, L273, L271, L269, L268, L267, 257, L244, L237) ובמילויים מסביב למבנים.

2) קנקן שצווארו ארוך ושפתו מעוצבת (טיפוס SJ2; 19.57%; איורים 7: 3–6; 12: 19, 21; 15: 6). טיפוס זה מאופיין בצוואר ארוך ושפה מעובה ולעתים מקופלת חוצה. אורך הצוואר 3.75–5.00 ס״מ. קנקנים מסוג זה התגלו על רצפות מבנה 1 (L242, L225, L224) ו־2 (L264, L253), במילוי פני שטח ומפלסי החיים הקשורים למבנים (L244, L238, L232, L223, L220, L219, L281, L278, L250, L247), על הרצפה מדרום למבנה 2 (L259) ובמילוי מחוץ למבנים.

3) קנקן שצווארו קצר ושפתו מעוצבת (טיפוס SJ3; 14.67%; איורים 7: 7, 8; 12: 20, 22–24; 13: 1; 15: 7, 8). לקנקן מטיפוס זה שפה קצרה (2.50–3.75 ס״מ) ומעוצבת. קנקנים כאלו התגלו על רצפות במבנה 2 (L264, L253, L248), ומדרום לו (L259), בתוך מילוי פני השטח ומפלסי החיים הקשורים לשני המבנים (L266, L244, L232, L224, L220, L214) ובמילוי מחוץ למבנים.

נראה כי כל טיפוסי הקנקנים התקיימו זה לצד זה למן המאה הי״א עד המאה הי׳ לפסה״נ, כפי

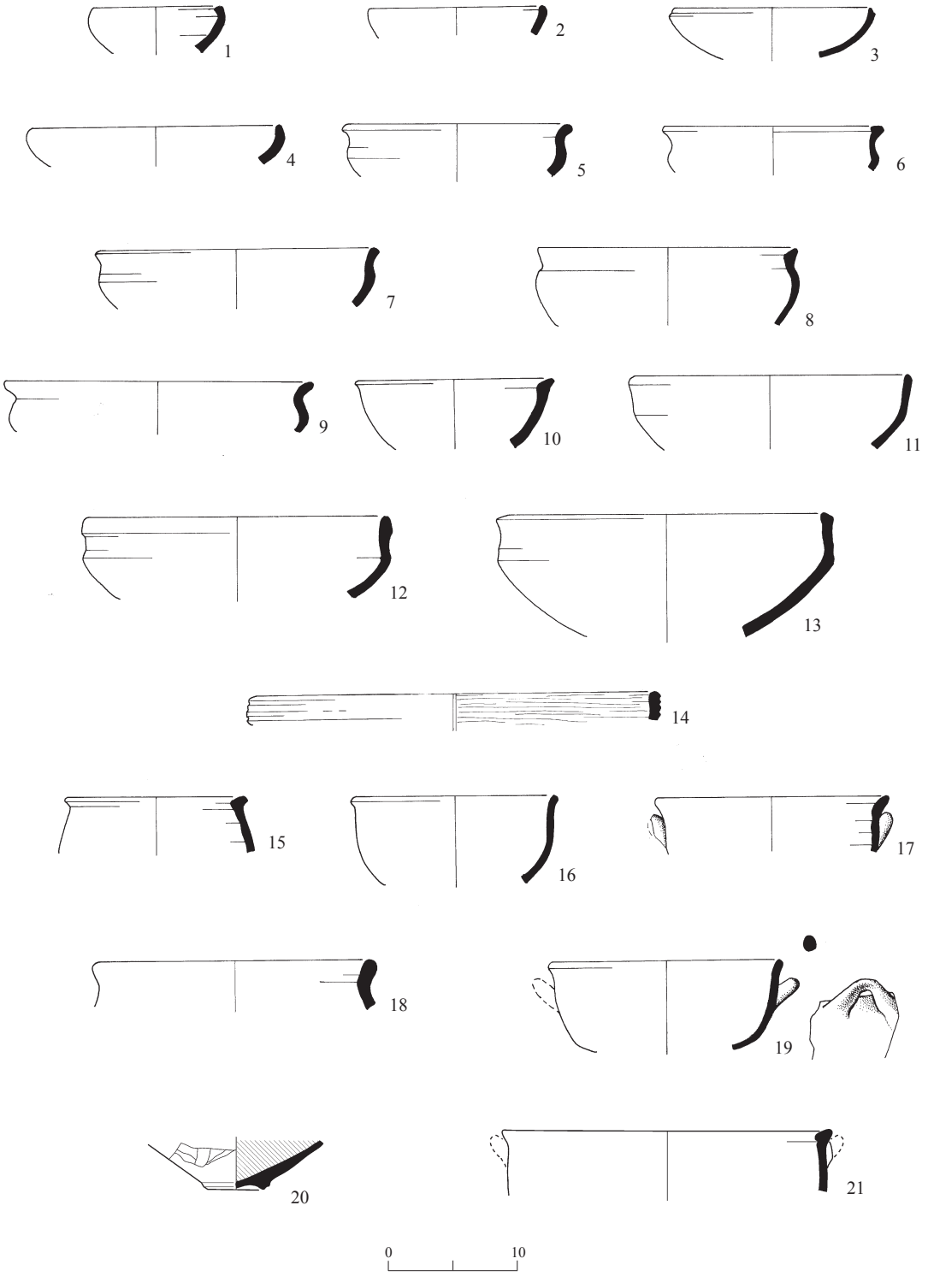

איור 9. קערות ממבנה 2.

איור 9

מס׳	טיפוס	לוקוס	מס׳ רישום	תיאור
1	BL2	248	2115/9	טין חום־אפרפר כהה
2	BL2	258	2120/1	טין חום־אדמדם בהיר
3	BL2	274	2164/4	טין חום־אדמדם, ליבה חומה־אפרפרה
4	BL2	248	2115/11	טין חום־אדמדם
5	BL6	248	2102/6	טין חום־אדמדם־אפור כהה
6	BL6	258	2120/2	טין חום בהיר, ליבה אפורה
7	BL6	248	2102/5	טין חום, ליבה אפורה כהה
8	BL6	248	2115/7	טין חום־צהבהב, ליבה אפורה כהה
9	BL6	248	2102/7	טין חום־אדמדם
10	BL7	248	2115/8	טין חום
11	BL3	263	2167/3	טין חום־אדמדם, ליבה אפורה
12	BL3	248	2115/5	טין חום כהה
13	BL3	253	2114/2	טין חום כהה, ליבה אפורה כהה, חיפוי אדום ומרוק
14	BL4	266	2146/2	טין חום־כתמתם, ליבה אפורה כהה, חיפוי אדום ומרוק
15	BL5	258	2123/3	טין אדמדם, משח לבן
16	BL5	248	2115/10	טין חום־כתמתם, ליבה אפורה בהירה
17	BL5	275	2161/1	טין חום־אפרפר כהה
18	BL5	266	2146/3	טין חום כהה, ליבה אפורה כהה
19	BL5	276	2166/2	טין חום
20	BL5	256	2125/1	טין חום, מרוק אדום כהה, עיטור בצבע אדום כהה
21	BL5	248	2115/6	טין חום־כתמתם

איור 10

מס׳	טיפוס	לוקוס	מס׳ רישום	תיאור
1	KR2	248	2102/4	טין אדמדם
2	KR2	264	2148/2	טין חום־כתום
3	KR2	248	2115/3	טין חום כהה
4	KR2	248	2102/3	טין חום־צהבהב
5	KR3	248	2102/2	טין חום־אפור כהה
6	KR3	256	2125/2	טין חום, ליבה אפורה כהה
7	KR3	256	2125/3	טין חום־אדמדם – חום כהה
8	KR4	248	2115/4	טין חום־כתמתם
9	KR4	253	2155/3	טין אדמדם־צהבהב, חיפוי אדום
10	KR5	256	2128/2	טין חום־אדמדם, ליבה חומה

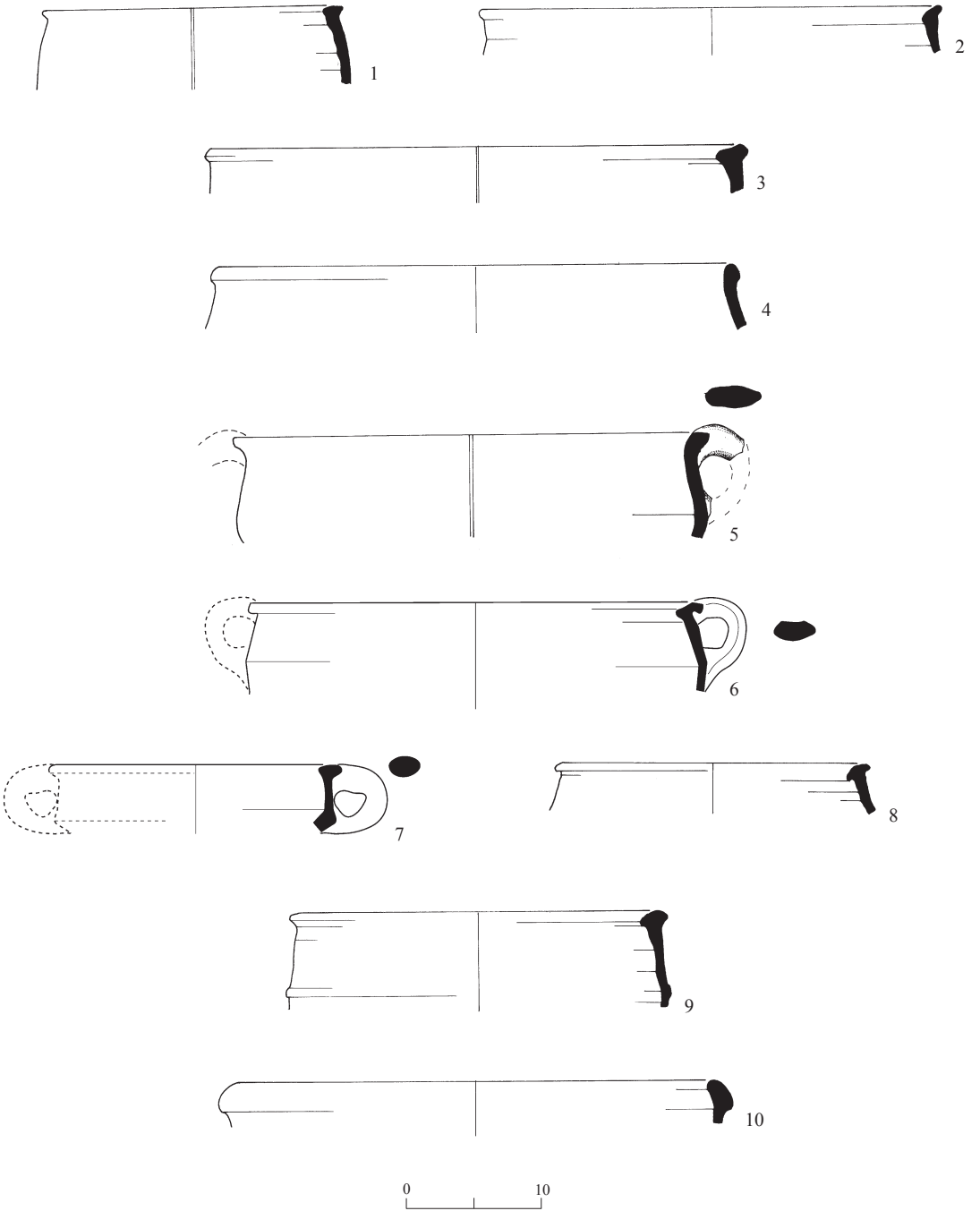

איור 10. קדרות ממבנה 2.

איור 11 ◂

מס׳	הכלי	טיפוס	לוקוס	מס׳ רישום	תיאור
1	קובעת	CH2	264	2148/3	טין חום כהה
2	קובעת	CH2	264	2143/6	טין חום־אדמדם, ליבה אפורה בהירה
3	קובעת	CH2	263	2131/1	טין חום
4	קובעת	CH2	263	2167/1	טין חום
5	קובעת		248	2107/1	טין חום־כתמתם
6	קובעת(?)		253	2155/4	טין חום־כתמתם
7	קובעת(?)		274	2164/5	טין חום־כתמתם, ליבה אפורה
8	פכית		253	2163/1	טין אפור כהה, מרוק שקוף
9	פכית		256	2137/1	טין אפור כהה, מרוק שקוף אנכי
10	פכית		264	2143/5	טין חום־אדמדם בהיר
11	פכית		263	2167/4	טין אפור
12	צפחת		253	2155/1	טין חום־כתמתם, עיטור בצבע שחור
13	צפחת		248	2107/2	טין חום
14	צפחת		264	2132/2	טין חום־כתמתם, חיפוי אדום ומרוק
15	נר		264	2143/4	טין כתמתם, ליבה אפורה כהה, קש

שניתן לראות באתרים אחרים. כך למשל, שלושת הטיפוסים מופיעים בשכבה מן המאה הי״א לפסה״נ בתל אסדר (כוכבי תשכ״ט: ציור 13:1–9), בבאר שבע שכבה IX (Brandfon 1984: Fig. 19:1–4), בתל בטש שכבה V (Panitz-Cohen and Mazar 2006: Pl. 76:3–8) ובתל קסילה (Mazar 1985: Fig. 26:13; 30:3, 4).

מרבית בסיסי הקנקנים והפיטסים מתעגלים או מעט מחודדים (איורים 2:8, 3; 3:13, 4, 6), מלבד שניים (איורים 1:8; 5:13), אשר להם בסיס דמוי־ספל, מאפיין שהפך נפוץ יותר במאה הט׳ לפסה״נ (Dothan 1971: Fig. 5:2) ותפוצתו התרחבה במאה הח׳ לפסה״נ (Zimhoni 1997b: Fig. 5.18:3, 4).

4) פיטסים (טיפוס SJ4; 1.09%; איורים 9:7, 10; 3:8). שני פיטסים נמצאו על מפלסי חיים מדרום למבנה 1 (L232, L219). שני השברים שבאיורים 10:7 ו־3:8 שייכים כנראה לכלי אחד. לפיטס אחד (איור 9:7) פתח רחב ושפה מקופלת, נוטה מעט חוצה. גם לפיטס השני (איור 10:7) פתח רחב, אך שפתו מעובה וחריץ רחב מתחתיה. פיטס דומה נמצא בתל משוש שכבה III (Fritz and Kempinski 1983: Pl. 140:12).

5) פערורים (טיפוס SJ5; 4.89%; איורים 11:7; 2:13). לפערורים פתח רחב ושפה רחבה וחלקה, המתכנסת פנימה ומקופלת חוצה; הקצה בולט מעט מעבר לדופן הכלי. קוטר השפות נע בין 25–30 ס״מ. פערורים נתגלו בשכבת פני השטח ובמפלסי החיים של מבנים 1 (L224, L220, L214) ו־2 (L256) ובמילוי מחוץ למבנים. ראשית הופעתם של הכלים בראשית המאה הי׳ לפסה״נ בקירוב (ר׳ Zimhoni 1997a:139–140, Fig. 3.54:1–5).

נרות (איור 15:11).— נתגלו שני נרות בלבד (רק אחד אויר). הנרות רדודים ובסיסם מעוגל. הם התגלו בתוך מילוי פני השטח ועל רצפת מבנה 2 (L278, L264). נרות מעוגלים נפוצים במהלך תקופת הברזל 1. בסוף התקופה מתחילים להופיע לצדם נרות רדודים שלהם שוליים בצורת מדף, בדומה לנרות מח׳ אום אל־בקר (Dothan 1971: Fig. 44:1–3; Mazar 1985:78, Fig. 43:1–3).

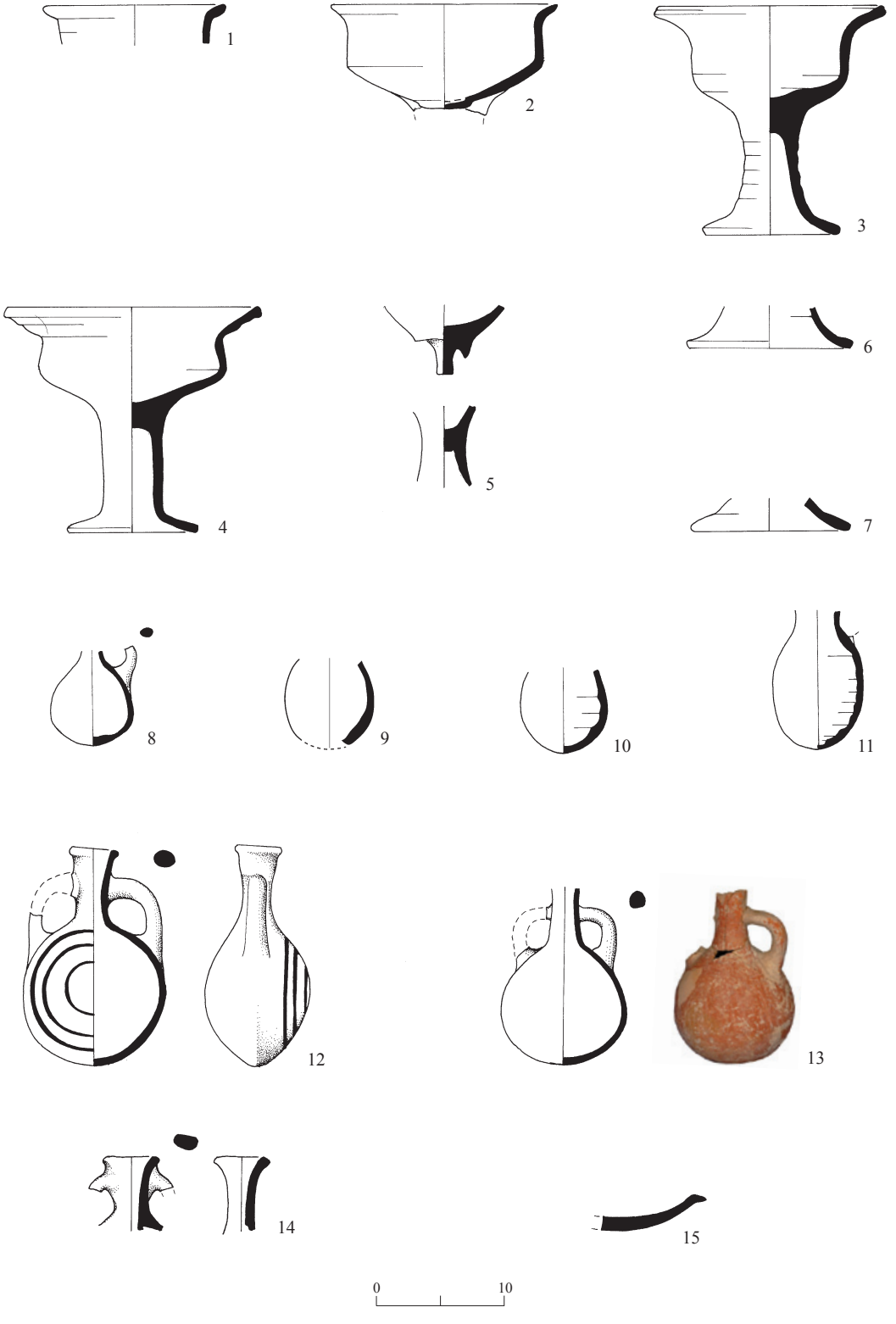

איור 11. קובעות, פכיות, צפחות ונר ממבנה 2.

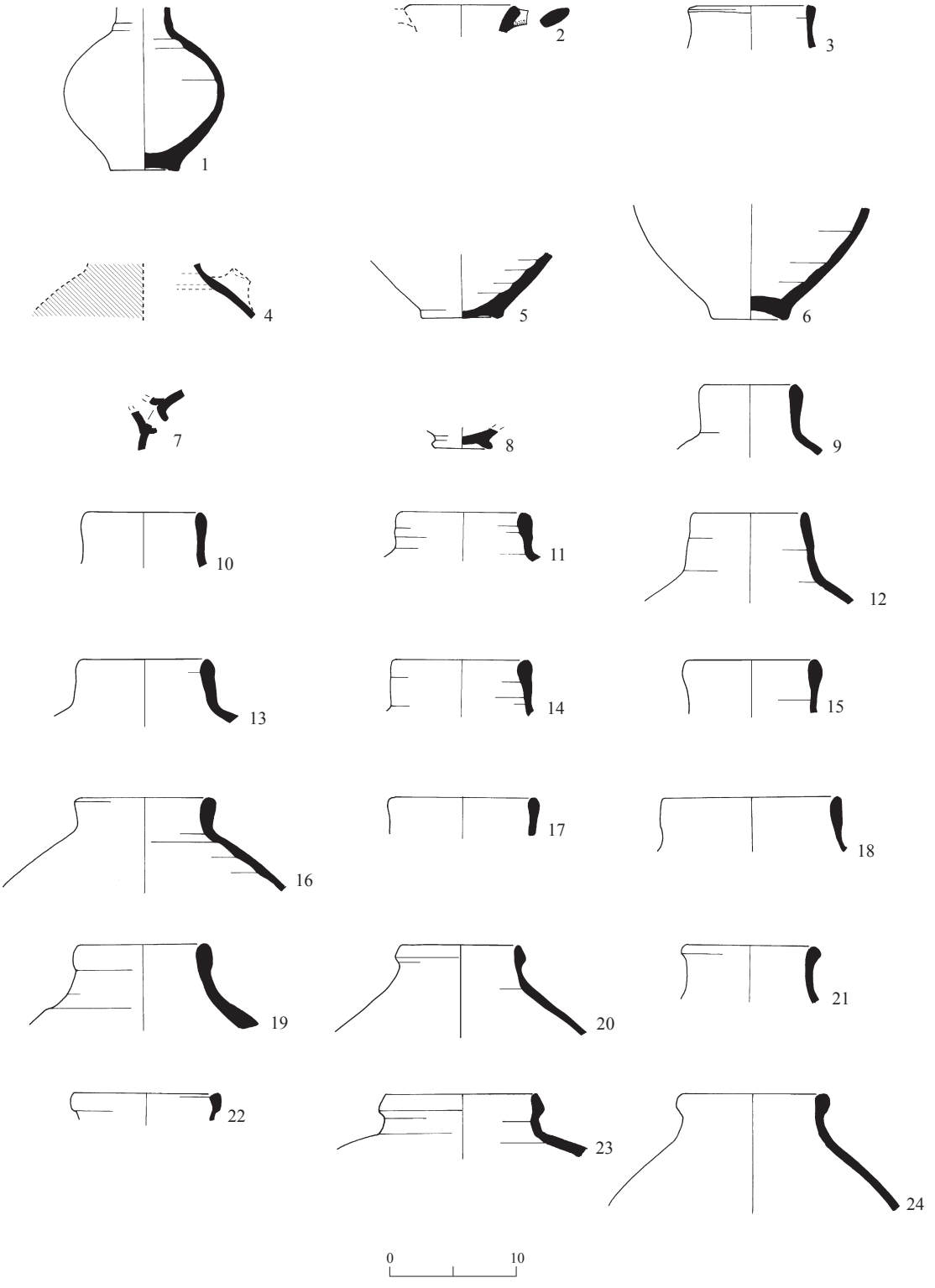

איור 12. פכים וקנקנים ממבנה 2.

איור 12

מס׳	הכלי	טיפוס	לוקוס	מס׳ רישום	תיאור
1	פך	JG6	253	2155/2	טין חום, חיפוי אדום כהה
2	פך	JG2	248	2102/1	טין אדמדם
3	פך	JG5	263	2167/2	טין חום
4	פך		256	2137/2	טין חום, חיפוי אדום
5	פך		274	2164/6	טין חום־כתמתם
6	פך		274	2164/1	טין חום־אדמדם
7	פך		264	2132/1	טין חום כהה, חיפוי אדום
8	פך		274	2164/2	טין אדום, ליבה חומה כהה
9	קנקן	SJ1	258	2123/2	טין חום־אדמדם, ליבה חומה
10	קנקן	SJ1	248	2115/2	טין חום
11	קנקן	SJ1	256	2118/1	טין חום־אפרפר כהה
12	קנקן	SJ1	256	2137/3	טין חום, ליבה אפורה כהה
13	קנקן	SJ1	255	2133/1	טין חום־ורדרד
14	קנקן	SJ1	265	2153/3	טין חום
15	קנקן	SJ1	264	2148/1	טין חום
16	קנקן	SJ1	263	2131/2	טין אפור כהה
17	קנקן	SJ1	274	2164/3	טין חום־כתמתם, ליבה חומה־אפרפרה, קש
18	קנקן	SJ1	276	2166/4	טין חום־צהבהב
19	קנקן	SJ2	264	2143/8	טין חום־ורדרד, ליבה אפורה בהירה
20	קנקן	SJ3	253	2114/1	טין ורדרד
21	קנקן	SJ2	253	2155/5	טין חום־צהבהב
22	קנקן	SJ3	253	2163/3	טין חום־אדמדם, ליבה חומה־אפרפרה
23	קנקן	SJ3	248	2115/1	טין אפור בהיר
24	קנקן	SJ3	264	2143/7	טין חום־כתמתם, ליבה אפורה

איור 13

מס׳	הכלי	טיפוס	לוקוס	מס׳ רישום	תיאור
1	קנקן	SJ3	275	2175/1	טין חום־ורדרד
2	פערור	SJ5	255	2117/1	טין חום־אדמדם, ליבה חומה
3	קנקן		253	2155/6	טין חום־אדמדם
4	קנקן		264	2146/1	טין חום־צהבהב־אפור
5	קנקן		258	2123/1	טין חום
6	קנקן		276	2166/1	טין אפור כהה

איור 13. קנקנים ופערור ממבנה 2.

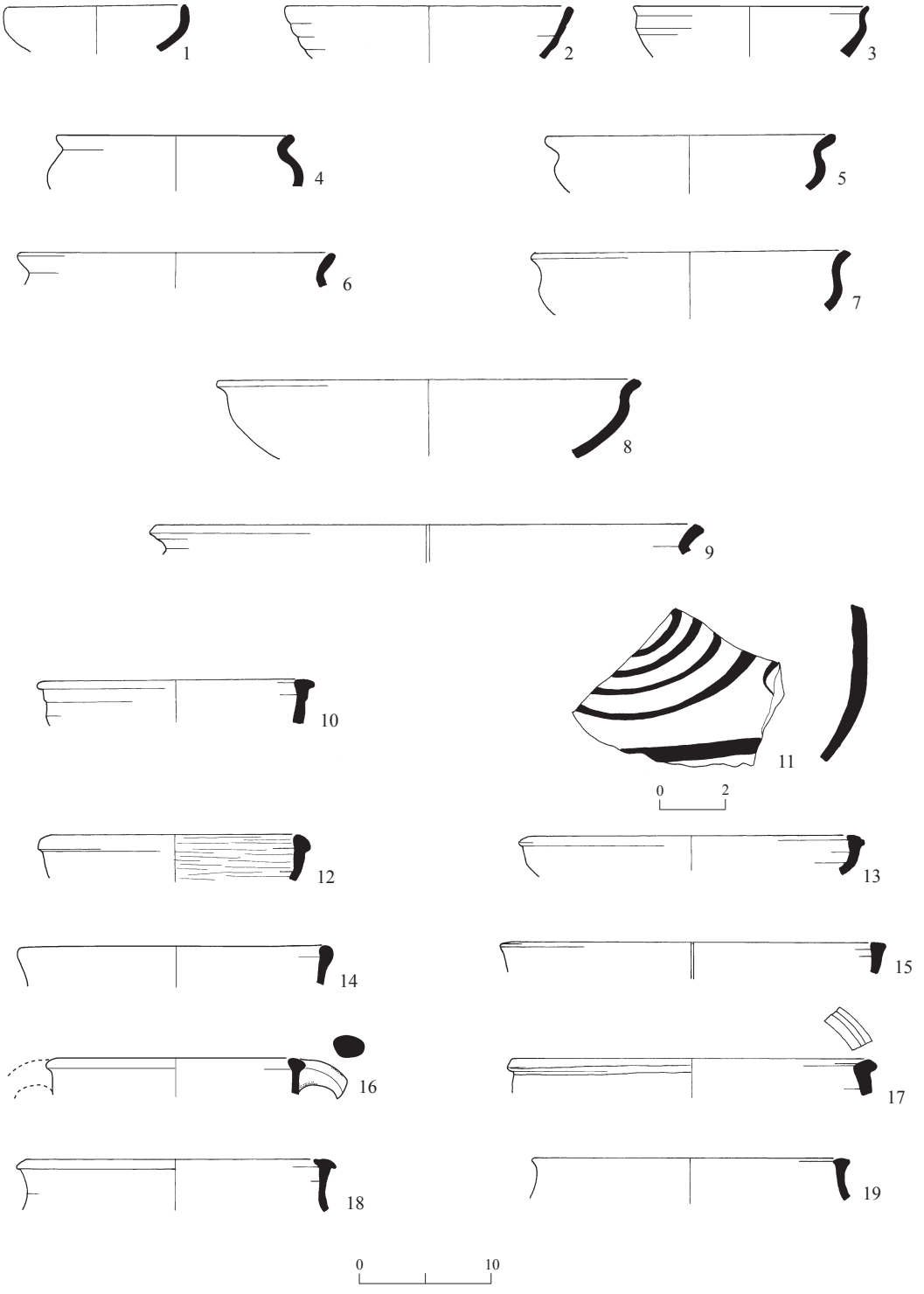

איור 14. קערות וקדרות מהשטח שבין המבנים.

איור 14

מס׳	הכלי	טיפוס	לוקוס	מס׳ רישום	תיאור
1	קערה	BL2	265	2136/7	טין חום־אדמדם, ליבה חומה בהירה, חיפוי אדום ומרוק
2	קערה	BL1	259	2121/13	טין אדמדם
3	קערה	BL6	265	2136/1	טין חום, ליבה חומה כהה
4	קערה	BL6	265	2136/3	טין חום־כתמתם
5	קערה	BL6	259	2121/9	טין חום, ליבה אפורה
6	קערה	BL6	265	2153/6	טין צלהב
7	קערה	BL6	265	2136/6	טין חום־אדמדם בהיר
8	קערה	BL6	265	2153/1	טין חום־אדמדם, ליבה חומה בהירה
9	קערה	BL6	259	2121/12	טין חום, ליבה אפורה
10	קערה	BL7	259	2121/1	טין חום־אדמדם
11	קערה	BL5	259	2121/15	טין חום־אפרפר, עיטור בצבע אדום כהה
12	קערה	BL7	259	2121/4	טין חום־אדמדם, מרוק שקוף
13	קערה	BL7	259	2121/14	טין חום, ליבה אפורה
14	קערה	BL7	265	2153/4	טין חום־אדמדם, חיפוי אדום ומרוק
15	קערה	BL7	259	2121/2	טין אדום, ליבה אפורה, חיפוי אדום ומרוק
16	קדרה	KR1	265	2136/5	טין חום כהה, מרוק?
17	קדרה	KR2	259	2121/11	טין חום־ורדרד, עיטור בצבע אדום כהה
18	קדרה	KR4	265	2136/2	טין חום, ליבה אפורה
19	קדרה	KR4	265	2136/4	טין חום כהה

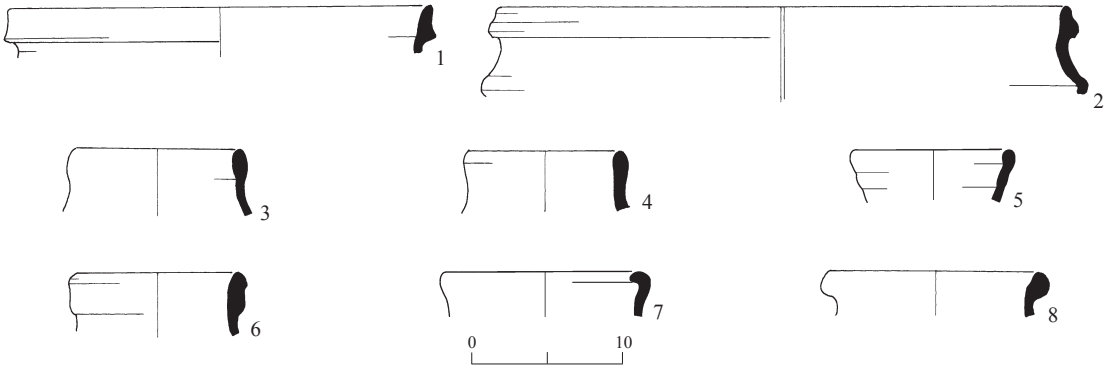

איור 15. סירי בישול וקנקנים מהשטח שבין המבנים.

מס׳	הכלי	טיפוס	לוקוס	מס׳ רישום	תיאור
1	סיר בישול	CP2	259	2121/8	טין חום־אדמדם, ליבה שחורה
2	סיר בישול	CP2	259	2121/7	טין חום־אדמדם וחום־צהבהב
3	קנקן	SJ1	259	2121/5	טין חום־אדמדם ואפור
4	קנקן	SJ1	259	2121/3	טין חום־צהבהב, ליבה אפורה
5	קנקן	SJ1	265	2153/2	טין חום־אדמדם, ליבה חומה בהירה
6	קנקן	SJ2	259	2121/6	טין חום־צהבהב
7	קנקן	SJ3	265	2153/5	טין חום
8	קנקן	SJ3	259	2121/10	טין חום כהה־אפור

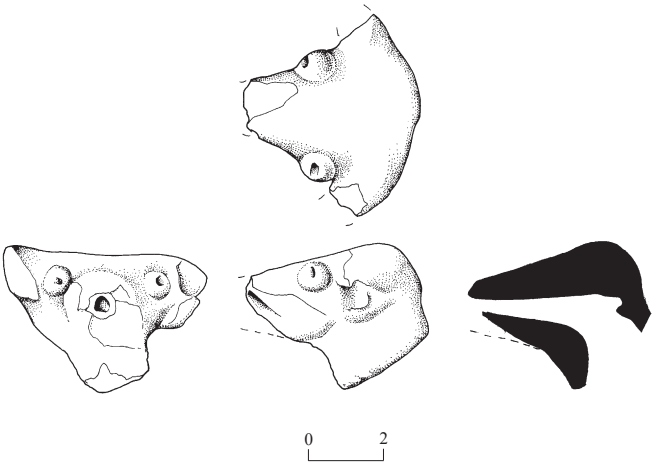

איור 16. צלמית טין.

צלמית (איור 16).— ראש צלמית של פר; קרניו המתעקלות ואפו שבורים (5 ס״מ רוחב באזור הקרניים, 4 ס״מ אורך ו־3.5 ס״מ גובה). הצלמית נמצאה על רצפה (L276) מצפון למבנה 2. פתח מפולש, הנמשך אל חרטום הצלמית, מלמד על ייעודה לניסוך נוזלים. הצלמית עשויה חרס חום בהיר, והיא נצרפה היטב. ייתכן שהשבר היה חלק מצלמית זואומורפית או קרנוס ושימש לפולחן ביתי (ר׳ Dever 2001:126–129, Fig. 6.3; Pl. 6.1). צלמיות פרים נפוצות מאוד בעקרון (Ben-Shlomo 2008:41) ובאשדוד (Dothan 1971: Fig. 70).

מרבית כלי החרס אינם מעוטרים. עיטור פסים בצבע חום־שחור נמצא על הגביע (איור 6:1) ועל הצפחת (איור 11:12). מרוק וחיפוי אדום מופיעים על חלק מן הקערות (איורים 4:4, 5; 9:14, 20; 14:1, 14, 15), על קדרות (איורים 4:9; 10:9), על פכים (איור 12:1, 4, 7) ועל צפחת כדורית (איור 11:14). נמצאו מעט מאוד עיטורים במסורת הפלשתית: משח לבן האופייני לתקופה נמצא רק על קערה אחת (איור 9:15); עיטור ספירלה בצבע שחור נמצא על שבר קערת פעמון (איור 14:11) ועיטור דו־גוני נמצא על שבר גוף של פך (איור 6:9).

כלי הצור

אמיל אלג׳ם

במהלך החפירה נמצאו 34 פריטי צור (טבלה 3). מרביתם (18 פריטים) פסולת ייצור, ובהם שמונה נתזים, שמונה גושים ושני שבבים. כמו כן, נמצאו שלושה גרעיני נתזים חסרי צורה ושישה להבים, לאחד מהם גב מעוצב בשברור דו־פני. בכלי הצור חמישה כלים מאולתרים ושלושה להבי מגל. בכלים המאולתרים שלוש שקערוריות ושני נתזים משוברים. אחד מלהבי המגל הוא מטיפוס כנעני (איור 17:1), ועליו סימנים לשימוש חוזר. שניים הם להבים מלבניים (איור 17:2), האופייניים לתקופת הברזל (Rosen 1997), אחד מהם שבור (לא אויר).

להב מגל כנעני (איור 17:1).— בתוך בור או מתקן מתקופת הברונזה הקדומה (L210) נמצא להב שחתכו טרפזי, העשוי מצור איאוקני בצבע חום. אורכו 13 ס״מ, רוחבו 2.5 ס״מ ועוביו 1 ס״מ. הלהב אופייני לתקופת הברונזה הקדומה (Rosen 1997). על הפריט אפשר להבחין בשברור שנעשה אחרי שנוצר ברק השימוש, עדות לשימוש משני בלהב.

להב מגל מתקופת הברזל (איור 17:2).— להב מגל שצורתו מלבנית נמצא במבנה 2 (L248). אורכו 5 ס״מ, רוחבו 3.5 ס״מ ועוביו 1 ס״מ. הלהב בעל גב וקטימה בצד הדיסטלי, בקצה הפעיל שינון עדין, ואפשר להבחין בברק שימוש גם בצד הדורסלי וגם בצד הוונטרלי. כ־50% מצדו הדורסלי מכוסה קליפה.

המכלול מצביע על שימוש ביתי, אקראי, בכלי הצור. לא נמצאו סימנים לתעשיית צור, פרט לייצור כלי מאולתר לשימוש חד־פעמי. נראה שלהבי המגל לא יוצרו באתר.

טבלה 3. ממצא הצור לפי סלי חפירה (35 פריטים)

סל	לוקוס	שבבים	גושים	להבים	גרעיני נתזים	שקערוריות	נתזים	להבי בעלי גב	להבי מגל	נתז משוברר	להב כנעני
1010	104						1				
1012	110		1								
2001	201		1								
2003	203									1	
2005	204		1				1				
2012	204			1							
2010	208			1							
2016	211										
2019	211				1	1					
2017	202	1									
2018	210						1				1
2025	210						1				
2069	210										
2021	212				1	1					
2022	213		1								
2034	214			1							
2035	215	1									
2037	217			1		1					
2055	217				1						
2047	222						1				
2048	224		1								
2063	227										
2068	232		1								
2089	238						1				
2087	241							1			
2091	245						1		1		
2105	250		1								
2107	248										
2121	259						1				
2124	255									1	
2151	239		1								
2178	284								1		
ס״ה		2	8	4	3	3	8	1	2	2	1

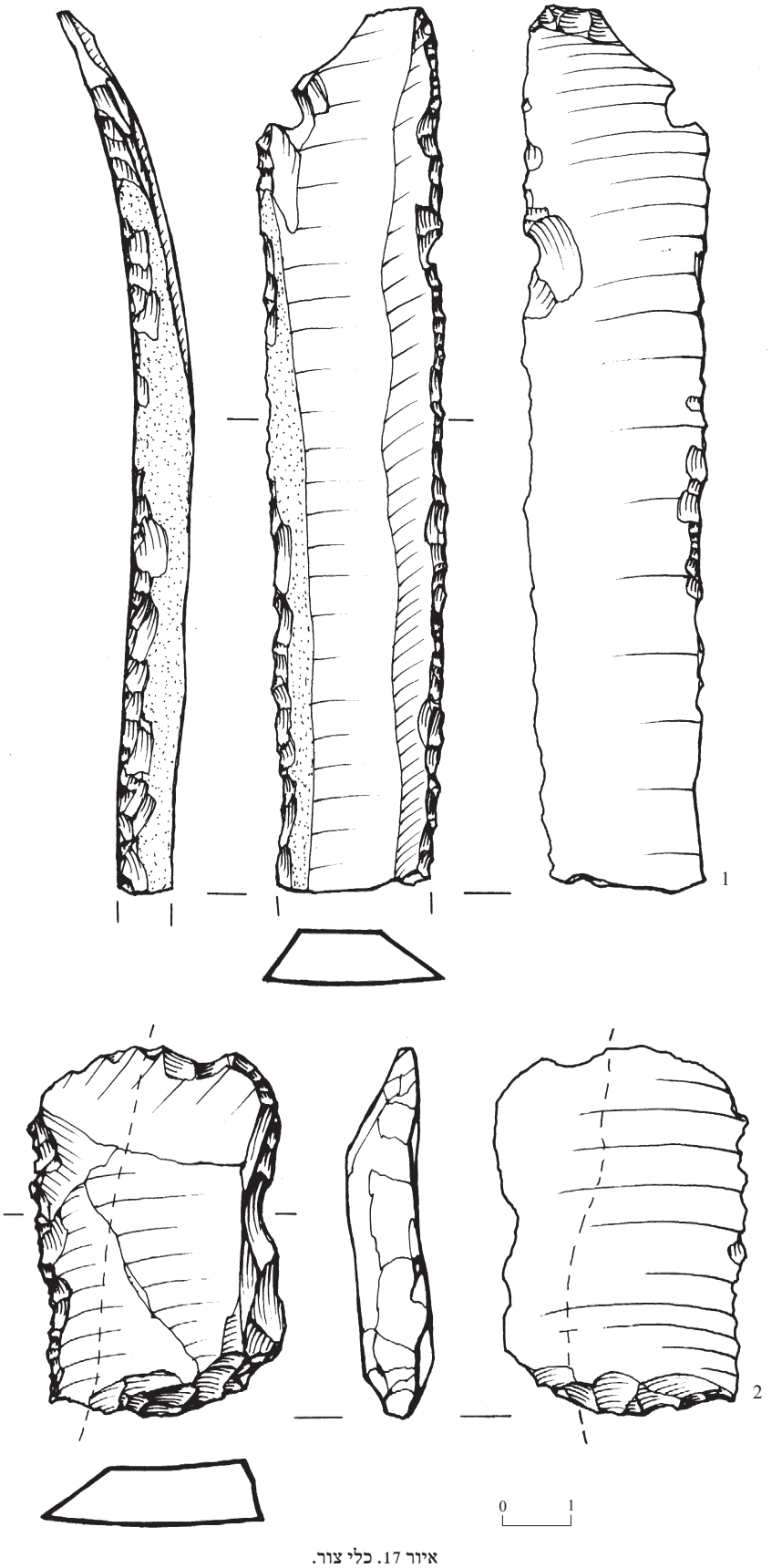

איור 17. כלי צור.

איור 17

מס׳	לוקוס	מס׳ רישום
1	210	2018/1
2	248	2107

איור 18

מס׳	הכלי	לוקוס	מס׳ רישום	תיאור
1	קערה	248	2115/12	אבן גיר
2	קערה	231	2066/4	אבן גיר
3	משקולת	233	2048/6	קרטון
4	אגן	204	2012	קרטון
5	מקבת	248	2115/13	גרניט
6	מקבת	225	2052/5	צור
7	מקבת/עלי	253	2155/8	פרידוטיט?

טבלה 4. כלי האבן

סל	לוקוס	מכתש	עלי/מקבת	משקולת	אבן שחיקה	אגן	חומר גלם
1002	102	1					אבן גיר
1004	104		1				אבן גיר
2012	204					1	קרטון
2040	220				1		בזלת
2048	224			1			קרטון
2052	225				1		בזלת
2052	225		1				אבן גיר
2066	231	1					צור
2068	232		1				קרטון
2070	233			1			קרטון
2115	248				1		אבן חוף
2115	248	1					אבן חול
2115	248		1				גרניט
2142	263				1		אבן חול
2153	253				1		?
2155	253		1		1		?
2163	253				1		?
2164	274				1		צור
ס״ה (19)		3	5	2	8	1	

כלי האבן

אמיל אלג׳ם

בחפירה נמצאו 19 פריטים עשויים מאבן (טבלה 4), מרביתם קשורים לעיבוד מזון בשחיקה או בכתישה (איורים 18:1, 2, 5–7; 19). כמו כן, נמצאו שתי משקולות עגולות מאבן קרטון (איור 18:3) ואגן אבן (איור 18:4).

קערות (איור 18:1, 2).— שלוש קערות אבן נמצאו באתר, שתיים מהן אוירו. קערה מס׳ 1 רדודה, עשויה מאבן גיר. היא נמצאה בתוך מפולת (L248) על הריצוף במבנה 2, לצד כלי חרס רבים. קערה מס׳ 2 היא מכתש מעוגל, שלם, עשוי מאבן גיר קשה. המכתש נמצא בתוך מפלס חיים (L231) ממזרח למבנה 1, לצד גוש טין גדול ושברים רבים של קנקן. הקערה השלישית (B1002) היא מכתש

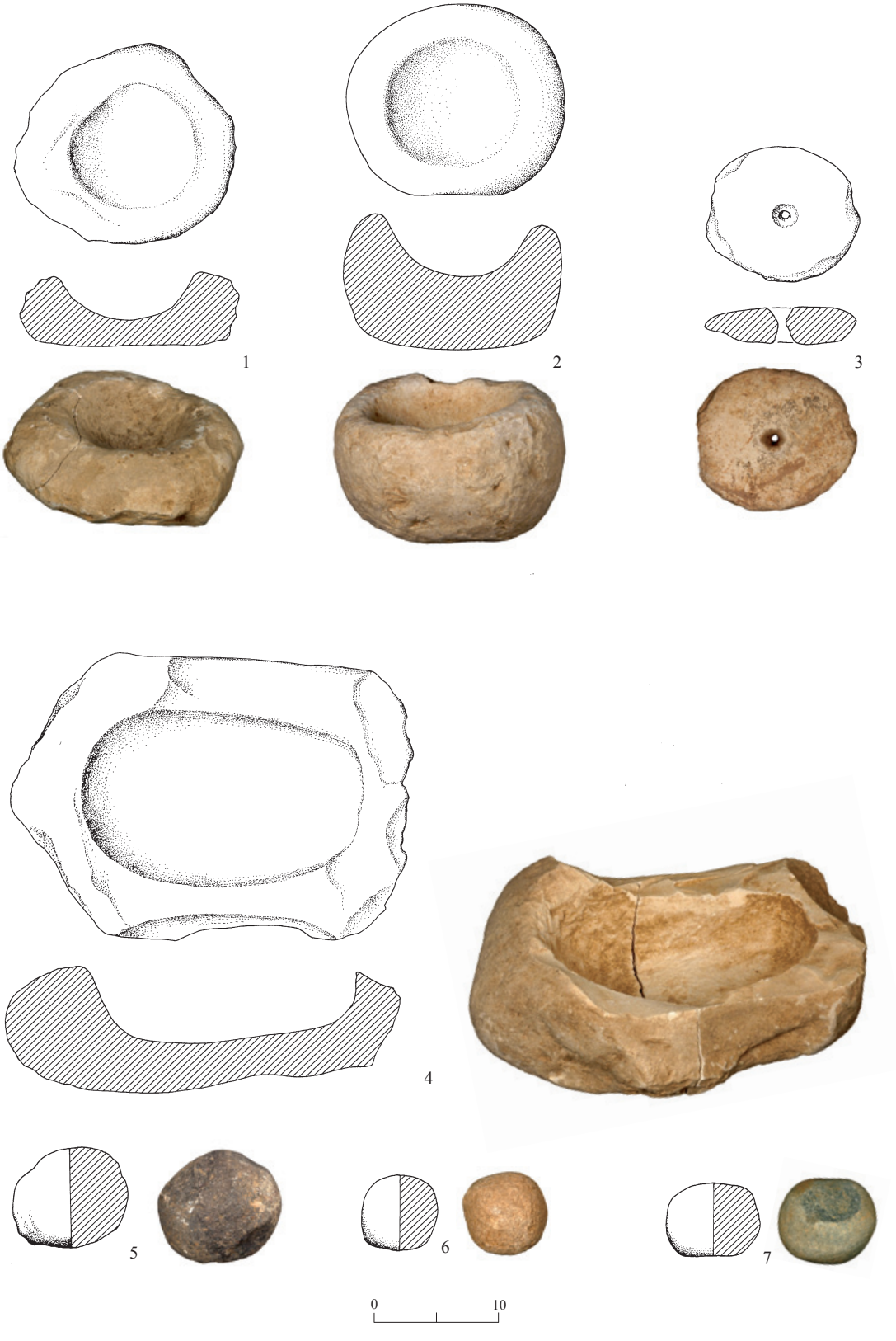

איור 18. כלי אבן.

איור 19 ◂

מס׳	כלי	לוקוס	מס׳ רישום	תאור
1	אבן שחיקה	253	2153/7	אבן חול קשה
2	אבן שחיקה	253	2163/4	אבן מטמורפית חומה
3	אבן שחיקה	263	2142	אבן חוף
4	אבן שחיקה	255	2052/4	בזלת
5	סדן/אבן שחיקה	253	2155/7	פרידוטיט?

רדוד (לא אויר), עשוי מאבן גיר. הוא נמצא על פני השטח, שחוק ומגולגל.

משקולת (איור 18:3).— ממזרח למבנה 1 נמצאה משקולת סגלגלה (12.0 × 10.5 × 2.9 ס״מ) עשויה קרטון, ובמרכזה קדוח חור דו־קוני. משקולת אחרת, אף היא עשויה קרטון (לא אוירה) נמצאה על מפלס פעילות באותו אזור (L233).

אגן (איור 18:4).— האגן נמצא בשיכוב לא ברור (L204). הוא עשוי מאבן קרטון שגולפה בגסות, וצורתו סגלגלה (33 × 23 × 13 ס״מ).

מקבות (איור 18:5–7).— חמש מקבות נמצאו באתר, שלוש מהן אוירו. הן זוהו כמקבות על פי צורתן העגולה, אבל ייתכן ששימשו גם אבני רכב או עליים. מקבת אחת גדולה (9–10 ס״מ קוטר; איור 18:5) עשויה גרניט. היא נתגלתה במבנה 2 (L248). המקבת השנייה (איור 18:6) קטנה ועגולה, עשויה מצור (5.5 ס״מ קוטר). היא נמצאה מתחת למפולת במבנה 1 (L225) לצד כלים שלמים. המקבת השלישית (איור 18:7) עגולה (7 ס״מ קוטר), עשויה מאבן ירקרקה וקשה שאיננה מקומית. מקבת זו נמצאה על רצפה (L253) ליד טבון, לצד הסדן שבאיור 19:5 (ר׳ להלן).

אבני שחיקה (איור 19).— נמצאו שבע אבני שחיקה, ארבע מהן אוירו. מרבית אבני השחיקה הן מהסוג השטוח/הקמור; הצד הפעיל ישר והצד האחר קמור (איור 19:1, 3, 4). אחת מאבני השחיקה (איור 19:2) שטוחה משני צדיה. אבני השחיקה עשויות מחומרי גלם אחדים, לרוב לא מקומיים, כגון אבן חוף (איור 19:3; 35 × 13 × 5 ס״מ), בזלת (איור 19:4; 36 × 18 × 6 ס״מ), אבן מטמורפית חומה (איור 19:2; 13.0 × 7.5 × 4.0 ס״מ) ואבן חול קשה (איור 19:1; 21.0× 12.5 × 5.0 ס״מ).

שלוש מאבני השחיקה נמצאו במבנה 2 (L263, L253), ובאחת מהן (איור 19:1) נעשה שימוש משני: שוליה עובדו בהתזה, והיא שולבה בתוך ריצוף האבן במבנה (L253). אבן שחיקה מבזלת (איור 19:4) נמצאה במבנה 1 (L225).

סדן אבן/אבן שחיקה (איור 19:5).— הסדן עשוי אבן ירקרקה קשה. פניו קעורים ובסיסו משולש, אולי לצורך קיבועו במשטח העבודה (מידותיו 16× 11× 12 ס״מ). הסדן נמצא על רצפה במבנה 2 (L253) לצד המקבת שבאיור 18:7.

דיון ומסקנות

שרידיהם של שני המבנים שהתגלו למרגלות ח׳ירבת אום אל־בקר הם חלק מן ההתיישבות הראשונה באתר בסוף תקופת הברזל 1. על פי הסקר של דגן (תשנ״ב:118–119), לא ברור אם התקיים יישוב בראש התל בתקופה זו. כלי החרס שנמצאו בחפירה דומים לאלו שנמצאו בשכבות ממגוון אתרים משלהי תקופת הברזל 1 ומראשית תקופת הברזל 2, כמו תל קסילה שכבה X (Mazar 1985), אשדוד שכבות IX–X (אך גם לאלו של שכבה VIII; Dothan 1971; Dothan and Porath 1982), תל שרע שכבה VIII (טליס תשס״ה), באר שבע שכבה IX (Brandfon 1984), תל משוש שכבות III ו־II (Fritz and Kempinski 1983), תל אסדר שכבה III (כוכבי תשכ״ט) ותל בטש שכבות V, IV–V (Panitz-Cohen and Mazar 2006). עם זאת, מקבילות נמצאו גם בשכבות מאוחרות מעט, דוגמת לכיש שכבות IV–V (Zimhoni 1997a). על בסיס המקבילות הקרמיות תוארך האתר לסוף תקופת הברזל 1 – ראשית תקופת הברזל 2 (סוף המאה הי״א – תחילת המאה הי׳ לפסה״נ), בניגוד למסקנות שעלו מהסקר, ולפיהן לא התקיים יישוב באתר בתקופת הברזל 1 (דגן תשנ״ב:18).

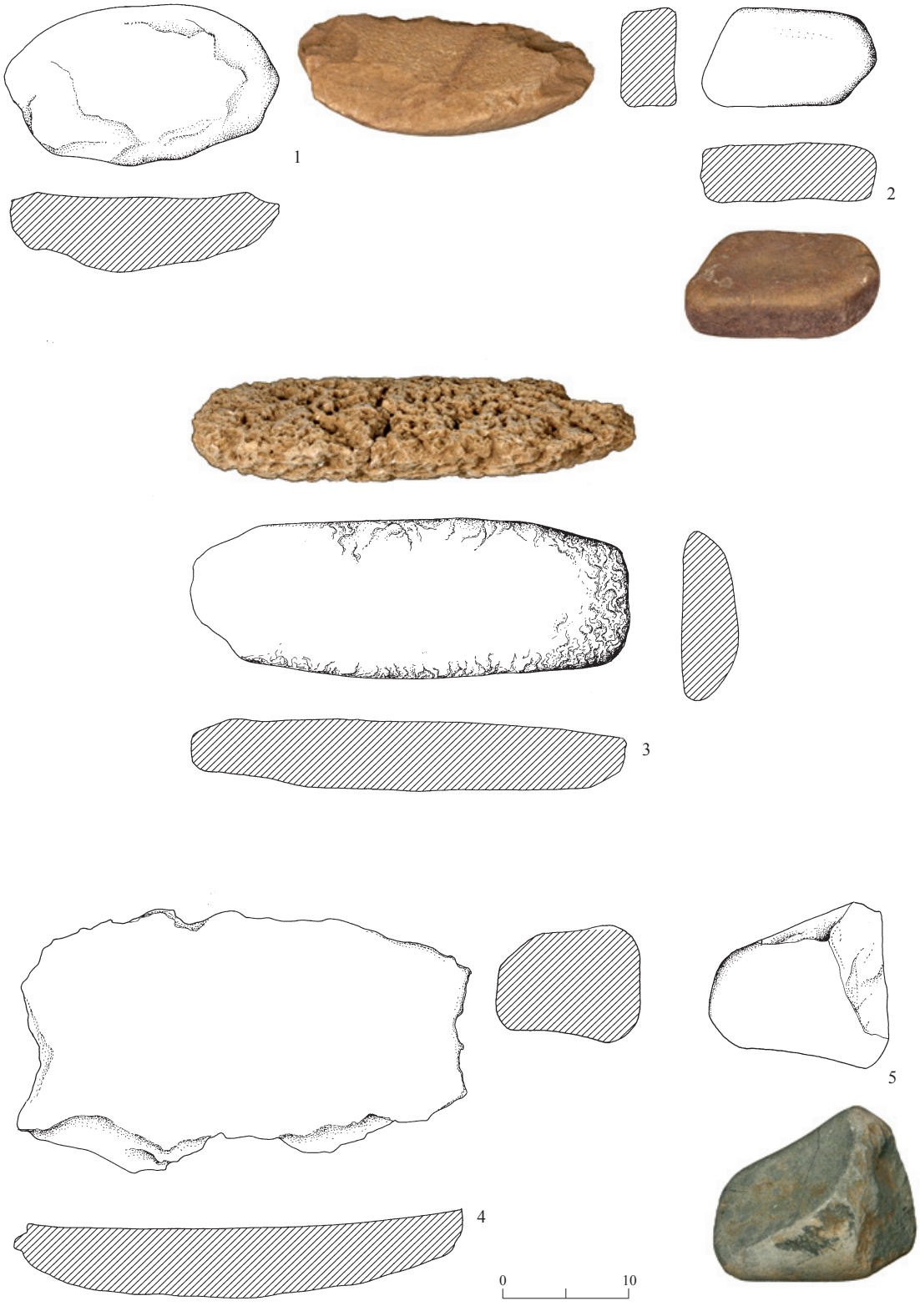

איור 19. אבני שחיקה.

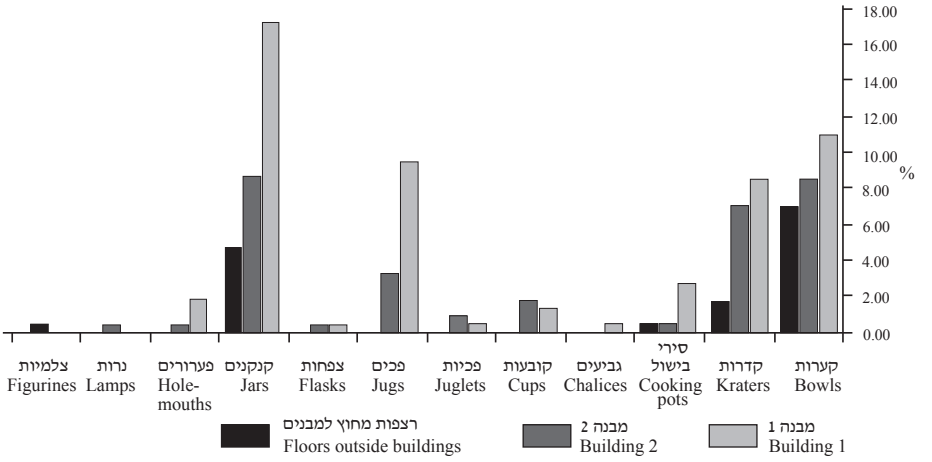

איור 20. התפלגות כלי החרס על פי מיקומם באתר.

המסורת הקרמית היא כנענית, ומרבית כלי החרס גסים ופשוטים. לחלק קטן מאוד מכלי החרס מאפיינים פלשתיים, בצורה (קערות פעמון; טיפוס BL5; 4.15% מהמכלול) או בעיטור (איור 11:14). כמות קטנה זו בולטת למשל בהשוואה לתמונה העולה מהמכלול הקרמי בתל קסילה שכבה X, שבה הכלים הפלשתיים הם 14.6% מן המכלול (Mazar 1985:105), ומתל שרע שכבה VIII, שם הכלים הפלשתיים הם 9.32% מן המכלול (טליס תשס״ה:46–47). קווי הדמיון בין כלי החרס מח׳ירבת אום אל־בקר לאלו מתל משוש שכבות II–III, תל אסדר שכבה III ובאר שבע שכבה IX עשויים לרמוז על קשריה של האוכלוסייה המקומית עם קבוצות דרומיות. ייתכן שלפנינו עדות לניסיון התיישבות בגבולה המזרחי של פלשת בסוף המאה הי״א לפסה״נ, באזור שבין תל אל־חסי ותל לכיש, שהיה בתקופה זו ריק מהתיישבות פלשתית או ישראלית (זינגר תש״ן:371–372).

התפלגות מרכיבי מכלול כלי החרס (טבלה 1) שונה מהתפלגות מכלולים רגילה בתקופת הברזל: בדרך כלל כמות הקערות גדולה בהרבה מכמות הקנקנים (ר׳ למשל Mazar and Panitz-Cohen 2001:25–29), ואילו בחפירה בח׳ אום אל־בקר כמות כלי האגירה כמעט זהה לכמות הקערות (184 כלי אגירה [= 31.84%] ו־181 קערות [=31.31%]). מספרן הגבוה של הקובעות באתר (12; 2.08% מהמכלול), הגביע המעוטר ושבר הצלמית הזואומורפית מעידים אולי על תפקיד פולחני שמילאו המבנים.

בחינת התפלגות סוגי הכלים בין המבנים (איור 20) מצביעה על הבדלים, שמקורם בפעילות אינטנסיבית של אגירת מזון והכנתו במבנה 1 ובסביבתו (כמות הקנקנים כפולה מזו שנמצאה במבנה 2). ניכר גם שוני רב בכמות הקדרות, כלי הבישול וההגשה שנמצאו במבנה 1 לעומת מבנה 2: כמות הפכים במבנה 1 היא כמעט פי שלושה מזו שבמבנה 2 (36 לעומת 13), וכמות סירי הבישול במבנה 1 גדולה פי עשרה מזו שבמבנה 2. מספר הקדרות והקערות במבנה 1 גדול גם הוא מזה שבמבנה 2. אפשר להניח, שעיקר הכנת המזון, ואולי אף הגשתו, התרכז במבנה 1. עם זאת, התפלגות הכלים שאינם קשורים לפעילויות אגירת מזון והכנתו שונה ממבנה למבנה: במבנה 2 נמצאו יותר קובעות, פכיות וצפחות מבמבנה 1. בשל המדגם הקטן, אי אפשר להסיק מסקנות לגבי הבדלים בין המבנים בפעילות הכרוכה בכלים אלו, וייתכן שאלו שרידי פעילות טקסית כלשהי.

מצב ההשתמרות של המבנים מקשה מאוד על הסקת מסקנות בנוגע לגורמים לסופו של היישוב, אך אפשר להסיק בזהירות, שהאתר ניטש בחיפזון, וכלי חרס תמימים הושארו על הרצפות. באזור זה של התל לא חודש היישוב, וייתכן שמסיבות אסטרטגיות הוא עבר אל חלקו הגבוה של האתר.

הערות

[1] החפירה (הרשאה מס׳ A-4291) בח׳ירבת אום אל־בקר התקיימה בחודשים נובמבר–דצמבר 2004 ובראשית חודש ינואר 2005. את החפירה, מטעם רשות העתיקות ובמימון חברת כביש חוצה ישראל, ניהלו פרחיה נחשוני וסבטלנה טליס, בעזרת אמיל אלג׳ם (ניהול שטח A) ופועלים מקריית גת. כן סייעו חיים לביא (מנהלה), אברהם האג׳יאן (מדידות), אליזבטה בלשוב (סרטוט), יוסף בוקנגהולץ (רפאות), אירנה לידסקי־רזניקוב (ציור ממצא) ליאוניד זייגר (ציור כלי צור) וקלרה עמית (צילום ממצא). אמיל אלג׳ם עיבד את כלי הצור והאבן. צילומי השטח נעשו בידי אמיל אלג׳ם ופרחיה נחשוני.

[2] העיבוד הסטטיסטי לטיפוסים נעשה רק בשלוש הקבוצות הגדולות במכלול כלי החרס: קנקנים (כולל פיטסים ופערורים), קערות וקדרות. שאר סוגי כלי החרס סווגו אף הם לפי טיפוסים, אך בשל מספרם המצומצם לא נעשו חישובים סטטיסטיים.

הפניות

דגן י׳ תשנ״ב. **מפת לכיש (98)** (סקר ארכיאולוגי של ישראל). ירושלים.

זינגר א׳ תש״ן. מצרים כנענים ופלשתים בתקופת ההתנחלות והשופטים. בתוך נ׳ נאמן וי׳ פינקלשטיין, עורכים. **מנוודות למלוכה: היבטים ארכיאולוגיים והיסטוריים על ראשית ישראל.** ירושלים. עמ׳ 348–402.

טליס ס׳ תשס״ה. **מאפייני התרבות החומרית במערב הנגב בתקופת הברזל א׳ כפי שמשתקף בקרמיקה הפלשתית: מקרה מבחן – תל שרע.** עבודת מוסמך. אוניברסיטת בן־גוריון בנגב. באר שבע.

כוכבי מ׳ תשכ״ט. חפירות תל אסדר. **עתיקות** ה:14–46.

קמפינסקי א׳, צמחוני א׳ וגלבוע א׳ תשמ״א. החפירות בתל משוש: סיכום שלוש עונות חפירה (1972, 1974, 1975). **ארץ ישראל** טו:154–180.

Ben-Shlomo D. 2008. Zoomorphic Vessels from Tel Miqne-Ekron and Different Styles of Philistine Pottery. *IEJ* 58:24–47.

Brandfon F.R. 1984. The Pottery. In Z. Herzog ed. *Beer-Sheba* II: *The Early Iron Age Settlements* (Publications of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University 7). Tel Aviv. Pp. 37–69.

Dever W.G. 2001. Iron Age Kernoi and the Israelite Cult. In S.R. Wolff ed. *Studies in the Archaeology of Israel and Neighboring Lands in Memory of Douglas L. Esse* (SAOC 59/ASOR Books 5). Chicago–Atlanta. Pp. 119–133.

Dothan M. 1971. *Ashdod* II–III: *The Second and Third Seasons of Excavations 1963, 1965* (*ʿAtiqot* [*ES*] 9–10). Jerusalem.

Dothan M. and Porath Y. 1982. *Ashdod* IV: *Excavation of Area M* (*ʿAtiqot* [*ES*]15). Jerusalem.

Fritz V. and Kempinski A. 1983. *Ergebnisse der Ausgrabungen auf der Hirbet el-Mšāš (Tēl Māśōś) 1972–1975*. Wiesbaden.

Gophna R. and Singer-Avitz l. 1984. Iron Age I Settlements to the West of Tel Beer-Sheba. In Z. Herzog ed. *Beer-Sheba* II: *The Early Iron Age Settlements* (Publications of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University 7). Tel Aviv. Pp. 125–131.

Mazar A. 1985. *Excavations at Tell Qasile* II: *The Philistine Sanctuary; Various Finds, the Pottery, Conclusions, Appendixes* (Qedem 20). Jerusalem.

Mazar A. and Panitz-Cohen N. 2001. *Timnah (Tel Batash)* II: *The Finds from the First Millennium BCE* (Qedem 42) (2 vols.). Jerusalem.

Oren E.D. 1973. *The Northern Cemetery of Beth Shan.* Leiden.

Panitz-Cohen N. and Mazar A. 2006. *Timnah (Tel Batash)* III: *The Finds from the Second Millennium BCE* (Qedem 45). Jerusalem.

Rosen S.A. 1997. *Lithics After The Stone Age: A Handbook of Stone Tools from the Levant.* Walnut Creek–London–New Dehli.

Zimhoni O. 1997a. Lachish Levels V and IV: Comments on the Material Culture of Judah in the Iron Age II in the Light of the Lachish Pottery Repertoire. In L. Singer-Avitz and D. Ussishkin eds. *Studies in the Iron Age Pottery of Israel.* Tel Aviv. Pp. 57–178.

Zimhoni O. 1997b. Two Ceramic Assemblages from Lachish Levels III and II. In L. Singer-Avitz and D. Ussishkin eds. *Studies in the Iron Age Pottery of Israel.* Tel Aviv. Pp. 211–262.

AN IRON AGE SITE AT KHIRBAT UMM EL-BAQR (NAḤAL ADORAYIM)

PIRHIYA NAHSHONI AND SVETLANA TALIS
(PP. 69–105)

Khirbat Umm el-Baqr (map ref. NIG 18018/60420, OIG 13018/10420) is a tell located north of Naḥal Adorayim, c. 7 km southwest of Tel Lakhish and 8 km southeast of Tell el-Ḥesi (Fig. 1). In the winter of 2004–2005 a salvage excavation was conducted on the eastern slope of the mound in preparation for the construction of Section 20 of the Cross-Israel Highway (Road 6). The excavation concentrated in two areas: Area A (Plans 1, 2) in the north and Area B (Plan 3) in the south.

Area A (Plans 1, 2)
Two small natural caves (L111, L113), whose openings faced a short tributary of Naḥal Adorayim, were found. No finds or evidence of use were observed.

Area B (Plan 3)
Early Bronze Age finds were found in the south most end of this area, in an irregularly-shaped pit hewn in the friable bedrock. Remains of at least two buildings were exposed, dated from the end of Iron I to the beginning of Iron II.

Building 1 (Plan 4; Fig. 2). Only one room (2.3 × 3.2 m) was preserved. It is delimited by W23 in the west, W24 in the south and W22 in the east. The walls (0.7 m wide) survived one course high (0.10–0.26 m) and were erected partly on bedrock and partly on an earth-and-stone fill. A beaten-earth floor (L242) was unearthed in the room, beneath a stone collapse (L225, L235) set on bedrock. Meager building remains were exposed north of Building 1 and segments of earthen floors (L214, L219, L233, L243) were traced south and east of the building.

Building 2 (Plan 5; Fig. 3). This building, north of Building 1, comprised a paved courtyard (10) and three partially preserved rooms (11, 12, 13). The walls (0.6–0.7 m wide) were preserved one or two courses high. The beaten-earth floors were set on bedrock, and in some places, high bedrock was leveled and used as part of the floor. Courtyard 10 (5 × 7 m) was delimited in the west by W29 and in the north by W26. There may have been an opening in W29, blocked later by W32. Sections of a pebble floor (L258, L274) were preserved in the courtyard.

Room 11, located west of the courtyard, was enclosed on the south by W25 and on the east by W29 and W32. A *ṭabun* was found on the beaten-earth floor (L253). Below the floor was a habitation level (L279), predating the building. Room 12, north of the courtyard, was delimited by W26 on the south, W28 on the east and W30 on the north. There was probably an opening in W28. Room 13 was found east of Room 12, enclosed by W26 on the south and by W28 on the west.

The finds in Area B date from the Early Bronze Age, including potsherds (not illustrated) and a Canaanite flint blade (Fig. 17:1), and the Iron Age, comprising pottery (Figs. 4–15; Tables 1, 2), a zoomorphic figurine (Fig. 16), flint (Fig. 17:2; Table 3) and stone vessels and artifacts (Figs. 18, 19; Table 4).

Conclusions
The building remains discovered at the foot of Khirbat Umm el-Baqr attest to the expansion of the settlement from the tell eastward at the end of Iron I. It is not clear whether the mound was settled simultaneously. The pottery finds from the excavation have parallels in Tell Qasile Str. X, Tel Ashdod Str. X–IX and VIII, Tel Sera' Str. VIII, Tel Masos Str. II–III, Tel Esdar Str. III, Timna (Tel Batash) Str. V and V–IV

and Tel Lakhish Str. V–IV. The site was dated consequently to the end of Iron I–beginning of Iron II (end of the eleventh–beginning of the tenth centuries BCE), in contrast to Yehuda Dagan's conclusion following his survey of the area that "No traces of Iron Age I were found within the area…".

The poor preservation of the buildings makes it difficult to assess the causes for their demise. However, it is possible that the site was abandoned in haste as attested by complete vessels found on the floors. The site in this area was not resettled, and due to strategic reasons, may have moved to the higher tell.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map.
Plan 1. The cave in Area A (L113), plan and section.
Plan 2. The cave in Area A (L111), plan and section.
Fig. 2. Area B, Building 1 and its surroundings, looking east.
Plan 3. Area B.
Plan 4. Area B, Building 1, plan and section.
Fig. 3. Area B, Building 2, looking east.
Plan 5. Area B, Building 2, plan and section.
Fig. 4. Bowls and kraters from Building 1 and its surroundings.
Fig. 5. Cooking pots and chalices from Building 1 and its surroundings.
Fig. 6. A goblet, a flask, jugs and store jars from Building 1 and its surroundings.
Fig. 7. Store jars, pithoi and a holemouth jar from Building 1 and its surroundings.
Fig. 8. Store jars and a pithos from Building 1 and its surroundings.
Fig. 9. Bowls from Building 2.
Fig. 10. Kraters from Building 2.
Fig. 11. Chalices, juglets, flasks and a lamp from Building 2.
Fig. 12. Jugs and store jars from Building 2.
Fig. 13. Store jars and a holemouth jar from Building 2.
Fig. 14. Bowls and kraters from the area between the buildings.
Fig. 15. Cooking pots and store jars from the area between the buildings.
Fig. 16. Pottery figurine.
Fig. 17. Flints.
Fig. 18. Stone vessels and artifacts.
Fig. 19. Stone artifacts.
Fig. 20. Distribution of the pottery finds according to their find spots.
Table 1. Distribution of the pottery finds at the site (from all loci).
Table 2. Distribution of various types of bowls, kraters and store jars (from all loci).